निवडणुकीची सौगात

भारतीय जनता पक्षाने अलिकडेच ईदनिमित्त घरोघरी भेटीच्या किटवाटपाचा निर्णय घेतला. त्यासाठी भाजपच्या कार्यकर्त्यांना कामाला लावले. भारतीय जनता पक्ष कोणतीही गोष्ट सहज करत नाही. उत्तर प्रदेश, बिहार आणि पश्चिम बंगाल राज्यातील वेगवेगळ्या निवडणुका लक्षात घेऊन मतांची आणखी बेगमी करण्यासाठी ही व्यूहनीती आखली गेल्याचे सांगितले गेले. वास्तव काय सांगते?

मागोवा

प्रमोद मुजुमदार, नवी दिल्ली

देशातील सर्वसामान्य गरीब मुस्लिमांची मने जिंकण्यासाठी भाजपने अलिकडेच घरोघरी जाऊन ईदच्या भेटवस्तूंचे वाटप केले. पक्षाच्या अल्पसंख्याक आघाडीने दिल्लीतून हा देशव्यापी प्रचार केला. पक्षातर्फे ३२ लाख मुस्लिम कुटुंबांना 'सौगात-ए-मोदी किट'चे वाटप करण्यात आले. बिहार विधानसभा निवडणुकीपूर्वी सुरू झालेल्या पक्षाच्या या प्रचाराचा अर्थ शोधला जात आहे. भाजपच्या मूळ मतदारांचा एक भाग 'सोशल मीडिया'वर या मोहिमेवर टीका करत असला, तरी काही निवडक घटनांच्या निमित्ताने एका विशिष्ट वर्गाला फुटीरतेच्या मार्गावर नेण्याच्या प्रयत्नांना 'सबका साथ, सबका विकास' या मोहिमेद्वारे रोखले जाऊ शकते, असे पक्षातील सूत्रांचे म्हणणे आहे. राष्ट्रीय हित हा भाजप आणि मोदींचा सर्वात मोठा अजेंडा आहे. भाजप अल्पसंख्याक मोर्चाद्वारे देशातील ३२ हजार मशिदी-मदरसे या मोहिमेशी जोडले जाणार असल्याचे सांगितले गेले. गरीब आणि गरजू मुस्लिम कुटुंबांची यादी प्रत्येक मस्जिद किंवा मदरशाद्वारे तयार करुन 'सौगात-ए-मोदी किट'चे वाटप केले गेले. यासाठी अल्पसंख्याक मोर्चाच्या ३२ हजार अधिकाऱ्यांची नियुक्ती करण्यात आली. किमान शंभर कुटुंबांना मोदींच्या भेटवस्तूंचे वाटप करण्याची जबाबदारी प्रत्येक अधिकाऱ्याने पेलली. जिल्हास्तरावरही ईद मिलन सोहळ्याचे आयोजन करण्याचे या निमित्ताने पहायला मिळाले. हिंदुत्वाचे राजकारण करणाऱ्या भाजपने गेल्या ११ वर्षांच्या मोदी सरकारच्या राजवटीत तुष्टीकरण न करण्याच्या नावाखाली मुस्लिम मतदारांचा पाठिंबा मिळवण्याचा कोणताही ठोस प्रयत्न केला नव्हता. त्या पार्श्वभूमीवर भाजपचे ताजे भेटवाटप चर्चेचा विषय ठरले.

भाजपच्या तिसऱ्या कार्यकाळात 'सौगात-ए-मोदी'सारखा कार्यक्रम हा मुस्लिम मतदारांमध्ये प्रवेश करून पाठिंबा मिळवण्याचा प्रयत्न मानला जात आहे. गेल्या काही काळापासून भाजपची मूळ संघटना असलेल्या राष्ट्रीय स्वयंसेवक संघाने (आरएसएस) मुस्लिमांबाबत आपल्या वक्तव्यात नरमाई दाखवली आहे. भारताची भूमी स्वतःची मानतो तो हिंदू, अशी व्याख्या भाजपतर्फे अलिकडेच मांडण्यात आली. 'सौगात-ए-मोदी'सारख्या योजनेला जोडून भाजपचा मुस्लिमांबाबतचा दृष्टिकोनही बदलताना दिसत आहे. अलीकडच्या काळात मोदी आणि राष्ट्रीय स्वयंसेवक संघाचे प्रमुख मोहन भागवत हे मशिदींना भेट देऊन भाजप किंवा त्यांचे सरकार विशिष्ट धर्माच्या विरोधात नसून कट्टरतावादाच्या विरोधात असल्याचे सांगण्याचा प्रयत्न करत आहेत. गेल्या वर्षी सप्टेंबरमध्ये त्यांनी ब्रुनेईच्या भेटीदरम्यान राजधानी बंदर सेरी बेगवान येथील ऐतिहासिक सुलतान उमर अली सैफुद्दीन मशिदीला भेट दिली होती. त्याआधी त्यांनी २०२३ मध्ये इजिप्तमधील अल-हकीम मशिदीलाही भेट दिली होती. भागवत यांनी 'इंडिया गेट' जवळील कस्तुरबा गांधी मार्गावर असलेल्या मशिदीलाही भेट देऊन दिल्लीतील सर्व इमामांची भेट घेतली होती. मोदी यांनी यापूर्वी मतपेढीचे राजकारण करणाऱ्यांनी पसमंदा मुस्लिमांना उद्ध्वस्त केले गेले आहे, अशी टीका करत अतिशय गरीब असणाऱ्या या समाजाचे प्रश्न सोडवा, असे आवाहन केले होते. त्यांच्या आवाहनावरून भाजपने आर्थिकदृष्ट्या मागासलेल्या पसमांदा मुस्लिम समाजात मोठ्या प्रमाणावर जनसंपर्क अभियान सुरू केले आहे.

दाऊदी बोहरा समाजातील मुस्लिमांनाही जोडण्याचा भाजपचा प्रयत्न आहे. मोदी फेब्रुवारी २०२३ मध्ये मुंबईतील बोहरा मुस्लिम समाजाच्या कार्यक्रमात सहभागी झाले होते. त्याच समाजाच्या कार्यक्रमात सहभागी होण्यासाठी ते २०१८ मध्ये इंदूरलाही गेले होते. गुजरात आणि महाराष्ट्रात बोहरा समाजाची लोकसंख्या जास्त आहे. याशिवाय मोदी यांनी नुकतेच उदारमतवादी आणि समतावादी समजल्या जाणाऱ्या सुफी पंथाच्या कार्यक्रमातही भाग घेतला होता. या कार्यक्रमात बोलताना त्यांनी संघासाठी कोणीही अनोळखी नाही, मुस्लिम आमच्यापेक्षा वेगळे नाहीत, ते आमचेही आहेत, असे म्हटले. हा देश जितका आपला आहे, तितकाच त्यांचा आहे. सर्व भारतीयांचा डीएनए सारखाच आहे, उपासना पद्धतीच्या आधारे ते वेगळे करता येत नाहीत, हे त्यांचे उद्गार संघाच्या बदललेल्या मानसिकतेचे लक्षण आहे. देशातील सुमारे शंभर लोकसभा मतदारसंघांमधील मुस्लिम मतदारांची उपस्थिती प्रभावी आहे. पश्चिम बंगाल, बिहार, उत्तर प्रदेश आणि केरळमधील अनेक जागांवर मुस्लिम मतदार निर्णायक ठरत आहेत. उत्तर प्रदेश, बिहार, राजस्थानसह १८ राज्यांमध्ये पसमंदा मुस्लिमांची लोकसंख्या मोठी आहे, तर देशातील एकूण मुस्लिम लोकसंख्येपैकी दहा टक्के दाऊदी बोहरा समाज आहे. या पार्श्वभूमीवर भाजपच्या 'सौगात-ए-मोदी' या योजनेकडे पहावे लागेल. भाजपला या रणनीतीद्वारे मुस्लिम समाजात शिरकाव करायचा असून विरोधी पक्षाचे आपल्यावरील आरोप चुकीचे आहेत, हे सिद्ध करायचे आहे. बिहार, पश्चिम बंगाल तसेच उत्तर प्रदेशमधील विधानसभा निवडणुकीत या रणनीतीचा फायदा होऊ शकतो, असा विश्वास भाजपला आहे.

मुस्लिम समाजामध्ये भाजपबद्दल असलेला ऐतिहासिक अविश्वास आणि त्याची हिंदुत्ववादी प्रतिमा ही रणनीती कमकुवत करू शकते. रमजान आणि ईदच्या मुहूर्तावर सुरू करण्यात आलेली ही योजना राजकीय वर्तुळात चर्चेचा विषय ठरली आहे. भाजप याला समरसता आणि विकासाचा संदेश म्हणत आहे, तर विरोधक निवडणुकीची रणनीती म्हणत आहेत. बिहारच्या निवडणुका जवळ आल्या आहेत. उत्तर प्रदेशमध्ये स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या निवडणुका पार पडणार आहेत. पुढच्या वर्षी पश्चिम बंगालमध्येही विधानसभेच्या निवडणुका पार पडत आहेत. या तीनही राज्यांमध्ये मुस्लिमांची संख्या जास्त आहे. बिहार आणि उत्तर प्रदेशमध्ये मुस्लिम मतदारांची संख्या १८ टक्के असून पश्चिम बंगालमध्ये ३१ टक्के आहे. त्यामुळे मुस्लिमांना आपलेसे करण्यासाठी ही खेळी खेळण्यात आल्याचा दावा केला जात आहे. भाजप मात्र हा आक्षेप फेटाळून लावताना पंतप्रधान मोदींच्या अकरा वर्षांच्या कार्यकाळात 'सबका साथ, सबका विकास, सबका विश्वास, सबका प्रयास' या सूत्रावर कारभार सुरू आहे; भाजपने केवळ मुस्लिमांना भेट दिलेली नाही, तर सर्वच गरीब घटकांना मदत केली आहे, असा युक्तिवाद केला आहे. भाजपने 'सौगात-ए-मोदी'ची सुरुवात दिल्लीतून केली असली, तरी त्याची सर्वाधिक चर्चा बिहारमध्ये होत आहे. कारण बिहारमध्ये याच वर्षी विधानसभा निवडणुका होणार असून मुस्लिम मतदारांना आकर्षित करण्यासाठी भाजपने ही खेळी केल्याचा आरोप विरोधक करत आहेत.

बिहारच्या १८ टक्के मुस्लिम लोकसंख्येपैकी आठ टक्के मतदारांनी २०१५ च्या विधानसभा निवडणुकीमध्ये 'एनडीए'ला मतदान केले, तर राष्ट्रीय जनता दल आणि संयुक्त जनता दलाला ७८ टक्के मुस्लिम मते मिळाली. २०१९ पासून समीकरणे बदलली. काँग्रेस आणि राष्ट्रीय जनता दलाची युती झाल्यानंतर २०१९ च्या लोकसभा निवडणुकीमध्ये राष्ट्रीय लोकशाही आघाडीला मुस्लिमांची सहा टक्के तर राष्ट्रीय जनता दल आणि काँग्रेसच्या युतीला ७७ टक्के मुस्लिम मते मिळाली. २०२० च्या विधानसभा निवडणुकीमध्ये 'एनडीए'ला पाच टक्के तर काँग्रेस-राष्ट्रीय जनता दल युतीला ७६ टक्के मुस्लिम मते मिळाली होती. २०२४ च्या लोकसभा निवडणुकीमध्ये 'एनडीए'ला बारा टक्के मुस्लिम मते मिळाली होती, तर काँग्रेस-राष्ट्रीय जनता दल युतीला ८७ टक्के मुस्लिम मते मिळाली होती. आता 'सौगात ए-मोदी' या भेटीमुळे मुस्लिम मतदार भाजपकडे झुकणार का आणि मुस्लिमबहुल जागांवरही कमळ फुलणार का, हा प्रश्न आहे. गेल्या वर्षी पंतप्रधान नरेंद्र मोदी यांनी भारतीय जनता पक्षाच्या कार्यकर्त्यांना मुस्लिमांमधील मागासांना आपलेसे करण्यासाठी पसमंदा समाजाच्या समस्या जाणून त्यांचे प्रश्न सोडवण्यास सांगितले होते. आता त्यापुढचे पाऊल टाकण्यात आले आहे. उत्तर प्रदेशमधील स्थानिक स्वराज्य संस्था आणि नंतर होणारी विधानसभा निवडणूक तसेच बिहार आणि पश्चिम बंगाल विधानसभेची आगामी निवडणूक आणि तिथल्या मुस्लिमांची संख्या विचारात घेऊन 'सौगात ए मोदी' हा उपक्रम राबवण्यात सुरुवात झाली आहे. या मोहिमेद्वारे भाजप नेमके काय साधतो, हे आता पहायचे.

■ ■ ■

कायद्याची पायमल्ली करणाऱ्यांना चाप

राज्यघटनेने कायदेमंडळ, न्यायमंडळ आणि कार्यकारी मंडळ या तीन संस्थांना कार्यकक्षा ठरवून दिल्या आहेत. या संस्थांनी एकमेकांच्या कार्यक्षेत्रात हस्तक्षेप करणे हा लोकशाही व्यवस्थेला धोका असतो. गुन्हेगारांना चाप लावला पाहिजे; परंतु हे करताना कायद्याच्या मूलभूत चौकटीला धक्का लावणे योग्य नाही. मूलभूत हक्कांना कार्यकारी मंडळ धक्का लावत असताना अलिकडेच न्यायमंडळाने त्यावर चाप ओढला, हे बरे झाले.

वर्तमान

शिवाजी कराळे, विधिज्ञ

गुन्हेगारांना चाप बसवण्यासाठी गेल्या काही वर्षांमध्ये त्यांच्या मालमत्ता उद्ध्वस्त करण्याचा सपाटा कार्यकारी मंडळांनी लावला आहे. गुन्हेगारांना शिक्षा झाली पाहिजे; परंतु शिक्षा देण्याचे काम निभावणाऱ्या यंत्रणेला डावलून शिक्षा दिली जात असेल, तर हा कायदा हातात घेण्याचा प्रयत्न असतो. गेल्या सहा महिन्यांमध्ये सर्वोच्च न्यायालयाने याबाबत दिलेले निकाल पाहता कार्यकारी मंडळांना वारंवार त्यांच्या अधिकारक्षेत्राची जाणीव करून दिलेली दिसते; परंतु तरीही कार्यकारी मंडळांची इतरांच्या न्यायमंडळाच्या अधिकारात हस्तक्षेप करण्याची हौस काही जात नाही. राज्यघटनेने कायदेमंडळाला कायदे करण्याचे, कार्यकारी मंडळाला त्यांची अंमलबजावणी करण्याचे आणि न्याय मंडळाला न्याय देण्याचे अधिकार दिले आहेत. अन्न, निवारा या मूलभूत बाबी आहेत. मूलभूत हक्कात अधिक्षेप करण्याचा कुणालाही अधिकार नाही. असे असताना गुन्हेगारांना चाप लावण्याच्या नावाखाली अलिकडे कार्यकारी मंडळ म्हणजे सरकार कायदा हातात घेत आहे. गुन्हे सिद्ध होण्याअगोदर सरकार 'न्याय' करून समांतर न्यायालयाची दुकाने स्वतःच चालवत आहे. त्यासाठी 'बुलडोजर राज' आणले आहे. उत्तर प्रदेशमध्ये योगी सरकारने आणलेले बुलडोझर राज आता मध्य प्रदेश आणि महाराष्ट्रातही आले आहे. घर बांधायला आयुष्याची पुंजी घालवावी लागते. ते एका क्षणात उद्ध्वस्त करून संधितांना रस्त्यावर आणणे कायदासंमत नाही. गुन्हेगाराच्या नावावरची मालमत्ता तोडणे, त्याचा लिलाव करणे आदींचे अधिकार कार्यकारी मंडळांना जरूर आहेत; परंतु त्यासाठीही विहित पद्धती अवलंबावी लागते. तसे न केल्याने अलिकडेच सर्वोच्च न्यायालयाने सरकारची चांगलीच खरडपट्टी काढली.

नोटीस न देता तोडफोड करणे, न्यायालयाचे दरवाजे ठोठावताच येऊ नयेत अशा वेळी नोटीस देणे अशी व्यवस्था करुन हल्ली बरेचदा सरकारतर्फे संशयितांच्या किंवा आरोपीच्या घरादाराची नासधूस केली जाते. गुन्हेगाराच्या नावावर मालमत्ता नसली, तरी त्याच्या कुटुंबीयांच्या किंवा नातेवाइकांच्या नावावार असलेल्या पक्क्या घरांवर बुलडोझर चालवण्यात आले. नागपूर, मालवण, प्रयागराज, लखनऊसह अनेक ठिकाणी असे प्रकार घडले. या पार्श्वभूमीवर सर्वोच्च न्यायालयाने दिलेल्या ताज्या निकालात घरे तोडण्याच्या कारवाईला असंवेदनशील आणि अविवेकी म्हटले. तेवढ्यावरच न थांबता न्यायालयाने प्रत्येक बाधिताला दहा लाख रुपये भरपाई देण्याचे आदेश संबंधित संस्थांना दिले. कुणाचेही घर उद्ध्वस्त करताना यापुढे अधिकाऱ्यांना विचार करावा लागेल, असे न्यायालयाचे कडक आदेश आहेत. असे असले, तरी उत्तर प्रदेशमध्ये सर्वोच्च न्यायालयाने यापूर्वी दिलेल्या आदेशानंतरही 'बुलडोझर राज' संपले नाही. येथिल मुख्यमंत्री योगी आदित्यनाथ स्वतःला 'बुलडोझर बाबा' म्हणवण्यात धन्यता मानतात. कायदा हातात घेतला असता, तर प्रार्थनास्थळे केव्हाच ताब्यात घेतली असती, असे समर्थन ते करतात.

सर्वोच्च न्यायालयाने आता कायद्याच्या वर कोणीही नसल्याचे म्हटले आहे. गुन्हेगारांवर कारवाई करण्याच्या नावाखाली कायदेशीर प्रक्रियेकडे दुर्लक्ष करता येणार नाही, असे न्यायालयाने बजावले आहे. अलीकडच्या काळात गुन्ह्यांविरुद्ध कणखरपणा दाखवण्यासाठी बुलडोझरचा वापर केला जात होता; मात्र या प्रवृत्तीवरही प्रश्न उपस्थित केले जात आहेत. विविध राज्यांमध्ये आरोपी आणि गुन्हेगारांवर होत असलेल्या बुलडोजर कारवाईबाबत सर्वोच्च न्यायालयाच्या कठोर भूमिकेवरून हेच दिसून येते की प्रशासकीय यंत्रणा कोणत्याही स्वरूपात आणि कोणत्याही स्तरावर कायदेशीर प्रक्रिया पार पाडण्याच्या जबाबदारीपासून मुक्त होऊ शकत नाही. काही वर्षांपासून गुन्ह्याचे प्रतीक म्हणून बुलडोझरचा वापर करून गुन्हेगारांविरुद्ध 'झिरो टॉलरन्स' धोरण राबवण्याचा ट्रेंड वाढत होता. त्यामुळे अनेक प्रश्न उपस्थित होत होते. 'त्वरित न्याया'चा हा ट्रेंड उत्तर प्रदेशमधून सुरु झाला असला तरी इतर राज्यांमध्येही त्याचा वापर सुरू झाला आहे. 'त्वरित न्याय' असा संदेश देण्यासाठी अशा कृतीचा वापर करून भाजपेतर सरकारेही प्रतिकार करू शकली नाहीत. सरकारी बुलडोझर केवळ बेकायदा बांधकामांनाच टार्गेट करत असल्याचा युक्तिवाद अशा कारवाईच्या बाजूने सर्वत्र केला जात होता; मात्र एका गुन्ह्यात नाव आल्यानंतर ज्या पद्धतीने ही कारवाई करण्यात आली, त्यावरून हे प्रकरण केवळ बेकायदा बांधकामांचे नसल्याचे स्पष्ट झाले. अशा परिस्थितीमध्ये सर्वोच्च न्यायालयाच्या ताज्या भूमिकेतील बारकावे लक्षात घेण्यासारखे आहेत.

एखाद्या गुन्ह्यात आरोपी आहे, म्हणून एखाद्या व्यक्तीचे घर पाडले जाऊ शकत नाही, असे न्यायालयाने स्पष्ट केले. कोणी दोषी असल्याचे सिद्ध झाले, तरी त्याचे घर पाडता येत नाही. सर्वोच्च न्यायालयाने आपण कोणत्याही स्वरूपात बेकायदा बांधकामांचा बचाव करत नसल्याचे स्पष्ट करताना कारवाई करताना कायदेशीर बाबींचा अवलंब करावा, असे सुचवले. कायदेशीर प्रक्रियांचे पालन करणे आणि प्रत्येक व्यक्तीच्या हक्कांचे संरक्षण करणे हा महत्वाचा मुद्दा आहे. त्यामुळेच वैयक्तिक प्रकरणांच्या गुणवत्तेत जाण्याऐवजी मनमानी पद्धतीने बुलडोझरची कारवाई करता येणार नाही, याची काळजी घेणे सर्वोच्च न्यायालयाने अधिक महत्त्वाचे मानले. याबाबत संपूर्ण देशासाठी मार्गदर्शक तत्त्वे तयार करण्याचा निर्णय महत्त्वाचा आहे. गुन्हेगारी प्रवृत्तीच्या घटकांमध्ये काही प्रमाणात भीती निर्माण होण्याची गरज नाकारता येत नसली, तरी पोलिस-प्रशासनाबद्दल नागरिकांमध्ये भीतीचे वातावरण निर्माण होते, हे मान्य करता येणार नाही. भीती असली तरी ती कायद्याची असावी, सरकारी यंत्रणेची नाही. सर्वोच्च न्यायालयाच्या संतुलित दृष्टिकोनाने या प्रकरणात सर्व पक्षांसाठी कायदेशीर मर्यादांची रूपरेषा तयार करण्याचा स्तुत्य प्रयत्न केला आहे.

प्रयागराजमध्ये २०२१ मध्ये एक वकील, एक प्राध्यापक आणि तीन महिला याचिकाकर्त्यांची घरे बुलडोझरने पाडल्याची प्रक्रिया सर्वोच्च न्यायालयाने घटनाबाह्य ठरवली आहे. न्यायालयाच्या म्हणण्यानुसार घर पाडण्याची प्राधिकरणाची ही मनमानी प्रक्रिया नागरिकांच्या आश्रयाच्या अधिकाराचेही असंवेदनशील उल्लंघन आहे. न्यायालयाने म्हटले आहे की यामुळे आपल्या सदसदविवेकबुद्धीला धक्का बसतो. प्रत्येकाला निवाऱ्याचा हक्क असतो. या संदर्भात नोटीस आणि इतर योग्य प्रक्रिया पार पाडण्याचीही गरज आहे. घरे पाडल्याप्रकरणी प्रयागराज विकास प्राधिकरणाला पाच पीडितांना प्रत्येकी दहा लाख रुपयांची भरपाई देण्याचे आदेश सर्वोच्च न्यायालयाने दिले आहेत. याच खटल्याच्या सुनावणीदरम्यान न्यायमूर्ती उज्वल भुईया यांनी उत्तर प्रदेशमधील आंबेडकरनगरमध्ये २४ मार्च रोजी घडलेल्या घटनेचा संदर्भ देताना सांगितले, की अतिक्रमणविरोधी मोहिमेदरम्यान एका बाजूला झोपड्यांवर बुलडोझर चालवला जात होता आणि दुसरीकडे आठ वर्षांची मुलगी तिची पुस्तके घेऊन पळत होती. या चित्राने सर्वांनाच आश्चर्याचा धक्का दिला. याचिकाकर्त्यांच्या म्हणण्यानुसार त्यांना एक मार्च २०२१ रोजी नोटीस बजावण्यात आली होती; परंतु त्यांना सहा मार्च रोजी नोटीस मिळाली. त्यानंतर लगेचच घरांवर बुलडोझरची कारवाई करण्यात आली.

न्यायालयाने या वेळी अधिवक्ता झुल्फिकार हैदर, प्राध्यापक अली अहमद आणि इतरांच्या याचिकेवर सुनावणी केली. याचिकाकर्त्यांनी युक्तिवाद केला की प्रशासन आणि सरकारला वाटते की ही मालमत्ता गुंड आणि राजकीय पक्षाचे नेते अतिक अहमद यांची आहे. या सर्वांनी अलाहाबाद उच्च न्यायालयात तक्रार केली होती; पण उच्च न्यायालयाने घर पाडण्याला आव्हान देणारी त्यांची याचिका फेटाळून लावली. उच्च न्यायालयाने याचिका फेटाळल्यानंतर याचिकाकर्त्यांनी सर्वोच्च न्यायालयात धाव घेतली. सुनावणीदरम्यान, ॲटर्नी जनरल आर. वेंकटरामानी यांनी राज्य सरकारच्या कारवाईचा बचाव केला. नोटीस देताना योग्य प्रक्रिया पाळली गेली, असा युक्तिवाद त्यांनी केला; परंतु न्या अभय ओक आणि न्यायमूर्ती उज्वल भुईया यांच्या खंडपीठाने सरकारी युक्तिवाद अमान्य करत राज्य सरकारला चांगलेच फटकारले आणि कायदा हातात घेण्याची प्रवृत्ती चुकीची असल्याचे सांगितले. आता तसेच काही घडले आहे. आता सर्वोच्च न्यायालयाच्या दणक्याने सरकारांच्या राजेशाही मानसिकतेमध्ये काही फरक पडतो का, ते पहायचे.

■ ■ ■

वाढती इंधनगरज हा अर्थव्यवस्थेला धक्का...

देशभरात नवनवीन रस्ते, इमारती, धरणे, पूल उभे रहात असल्याने भारताची पेट्रोलियम उत्पादनांची मागणी वाढली असून आपल्याला ८८ टक्के कच्चे तेल आयात करावे लागत आहे. सत्तेवर आल्यानंतर पंतप्रधान नरेंद्र मोदी यांनी कच्च्या तेलाबाबत स्वयंपूर्णता प्राप्त करण्याच्या दिशेने झटण्याची घोषणा केली होती. प्रत्यक्षात भारताचे परावलंबित्व वाढतच चालले असून अर्थव्यवस्थेला अधिकाधिक फटका बसू लागला आहे.

परामर्श

हेमंत देसाई, ज्येष्ठ पत्रकार

भारताची पेट्रोलियम उत्पादनांची मागणी वाढून आता आपल्याला ८८ टक्के कच्चे तेल आयात करावे लागत आहे. गेल्या वर्षाच्या तुलनेत ती अर्ध्या टक्क्याने वाढली आहे. पाच वर्षांपूर्वी आपल्याला ८३-८४ टक्के तेल बाहेरील देशांमधून आणावे लागत होते. मात्र आज भारतात विकास प्रक्रिया वेगवान झाली असल्यामुळे, ठिकठिकाणी नवनवीन कारखाने आणि प्रकल्प उभे राहत आहेत. रस्ते, इमारती, धरणे, पूल, शेती या सर्व क्षेत्रांमध्ये इंधनाची गरज असते. इंधनाशिवाय अर्थव्यवस्थेचे चक्र फिरू शकत नाही. २०१४ मध्ये सत्तेवर आल्यानंतर पंतप्रधान नरेंद्र मोदी यांनी कच्च्या तेलाबाबत भारताला स्वयंपूर्णता प्राप्त करण्याच्या दिशेने आम्ही झटू, अशी घोषणा केली होती. प्रत्यक्षात भारताचे परावलंबित्व वाढतच चालले आहे. त्यामुळे तेलाच्या जागतिक बाजारभावात चढ-उतार झाल्यास आपल्या अर्थव्यवस्थेस अधिकाधिक फटका बसू लागला आहे. तेलाच्या वाढत्या आयातीमुळे व्यापारी तुटीत भर पडत आहे. परदेशी चलनसाठ्याला गळती लागली असून डॉलरच्या तुलनेत रुपया घसरू लागला आहे. या खेरीज तेलाचे भाव वधारल्यास महागाई वाढते, ती वेगळीच. सध्या कच्च्या तेलाचे दर ७२ ते ७३ डॉलर प्रति बॅरलच्या दरम्यान आहेत. २०२२ पर्यंत तेलाची आयात एकूण मागणीच्या तुलनेत ६७ टक्के होईल, अशी गर्जना करण्यात आली होती. प्रत्यक्षात आयात वाढत आहे. भारताच्या तेल आणि वायूच्या उत्खननासाठी मोठ्या प्रमाणात भांडवलाची गरज आहे. त्यासाठी संबंधित धोरणामध्ये अनेक सुधारणा करण्यात आल्या आहेत. काही दिवसांपूर्वीच तेल क्षेत्र नियंत्रक आणि विकास दुरुस्ती विधेयक संसदेत मंजूर करण्यात आले. इलेक्ट्रिक मोबिलिटी, जैव इंधने आणि अन्य पर्यायी इंधनांना सरकार प्रोत्साहन देत आहे. परंतु इंधनाच्या वाढत्या मागणीच्या तुलनेत हे प्रयत्न अपुरे आहेत.

फेब्रुवारी २०२५ अखेरपर्यंत भारताच्या कच्च्या तेलाची आयात २१ कोटी ३४ लाख मेट्रिक टनांवरून २१ कोटी ९९ लाख मेट्रिक टनांपर्यंत वाढली आहे. त्या तुलनेत देशांतर्गत तेलाचे दोन कोटी ६९ लक्ष टनाचे उत्पादन आता २ कोटी ६२ लक्ष टनांवर आले आहे. पेट्रोलियम उत्पादनांच्या मागणीत मात्र अडीच टक्क्यांपेक्षा जास्त वाढ झाली आहे. जगामध्ये कच्च्या तेलाची सर्वाधिक मागणी असलेल्या देशांमध्ये भारताचा तिसरा क्रमांक आहे. कच्च्या तेलाच्या आयातीवरील खर्चातही यंदा तीन टक्क्यांनी वाढ झाली असून गेल्या ११ महिन्यांमध्ये जवळपास १२५ अब्ज डॉलर इतका खर्च आपण आयातीवरच केला आहे. आगामी वर्षात कच्च्या तेलाच्या मागणीत आणखी किमान दीड टक्के तरी वाढ होईल, असा अंदाज आहे. भारताची तेल शुद्धीकरण क्षमता वर्षाला २५ कोटी टन इतकी आहे. आपण आशियाई तसेच आफ्रिकेतील अनेक देशांना तेल शुद्ध करून पाठवतो. अमेरिकेचे राष्ट्राध्यक्ष डोनाल्ड ट्रम्प यांनी रशियाबरोबरच्या तेल व्यापारावर बंधने लागू केली आहेत. भारत आपल्या गरजेच्या तुलनेत रशियाकडून पूर्वी ३३ टक्के तेल आयात करत होता. आता त्याचे प्रमाण ३५ टक्क्यांवर गेले आहे. रशियाकडून कच्च्या तेलाच्या उपलब्धतेत वाढदेखील झाली आहे. रशियातील तेलाची मागणीही कमी झाली आहे. सध्या भारत रशियाकडून दररोज सुमारे १८ कोटी ५० लाख बॅरल इतके तेल आयात करत आहे. भारताप्रमाणे चीनही रशियाकडून मोठ्या प्रमाणात तेल घेत आहे. रशियाचे तेल बॅरलला ६० डॉलर किंवा त्याहीखाली गेल्यामुळे आपल्याला स्वस्तात उपलब्ध होत आहे.

लोकसभा निवडणुका जाहीर होण्यापूर्वी पेट्रोल आणि डिझेलच्या दरात प्रत्येकी दोन रुपयांनी कपात करण्यात आल्यामुळे खनिज तेलाच्या स्थिरावलेल्या आयात किमतीचा फायदा इंडियन ऑइलला मिळू शकला नव्हता. इंडियन ऑइल हे केवळ एक प्रातिनिधिक उदाहरण आहे. मुळात भारत सरकार आत्मनिर्भरतेच्या कितीही बाता मारत असले, तरी तेलासाठी विदेशावर असलेले आपले अवलंबित्व वाढतच चालले आहे. त्याच वेळी सार्वजनिक तेल कंपन्यांची परिस्थिती खालावली, तर ती अधिक चिंतेची बाब म्हणावी लागेल. गेल्या आर्थिक वर्षाच्या पहिल्या सहामाहीमध्ये नैसर्गिक वायू आयात करण्याचे प्रमाण पाच टक्क्यांनी वाढून ५१.५ टक्क्यांवर गेले. आपल्याला अर्थव्यवस्था पाच ट्रिलियन डॉलरची करायची असल्यामुळे, अर्थातच भविष्यकाळात भारताची ऊर्जेची गरज वाढत जाणार आहे. जागतिक बाजारपेठेत तेलाचे भाव भडकतात, तेव्हा आपल्या अर्थव्यवस्थेवरील ताण वाढतो. आज ट्रम्प यांनी कॅनडा, मेक्सिको, चीन यांच्याबरोबर व्यापारयुद्ध आरंभले आहे. भारतातून येणाऱ्या आयात मालावरही ते कराची करवत चालवण्याची शक्यता आहे. रशिया-युक्रेन युद्ध थांबलेले नाही. 'हमास'बरोबर झालेल्या शस्त्रसंधीची मुदत संपल्यानंतर इस्रायलने पुन्हा गाझापट्टीमध्ये हल्ले सुरू केले आहेत. त्यामुळे जगात अस्थिरता निर्माण झाली असून कोणत्याही क्षणी तेलाच्या भावाचा भडका उडू शकतो. म्हणूनच भारताला देशांतर्गत कच्च्या तेलाच्या उत्पादनवृद्धीवर अधिक भर द्यावा लागेल.

आयात केलेल्या कच्च्या तेलाच्या जागी स्वदेशी कच्च्या तेलाच्या वापराचे दोन प्रमुख फायदे आहेत. कमी आयातीचा अर्थ आहे रुपया घसरण्यावर नियंत्रण. अर्थात घरगुती कच्च्या तेलाचे उत्पादन वाढवल्याने प्राप्तिकराच्या रूपात सरकारला अधिक महसूल मिळेल; मात्र किमती कमी करण्यासाठी तेल पुरवठादारांशी तात्कालिक समझोते करावे लागतील आणि रुपयात व्यवहार करण्यास प्रोत्साहन देण्यासाठी सरकारच्या पावलावर पाऊल टाकून व्यापाराला उत्तेजन द्यावे लागेल. देशाच्या दीर्घकालीन आर्थिक स्वास्थ्यासाठी हे आवश्यक आहे. कुशल व्यवस्थापन आणि शीघ्र मंजुरी भारताचा तेल शोध आणि उत्पादन क्षेत्रासाठी वैश्विक उत्सुकता निर्माण करू शकतो. तेलाच्या वाढत्या किमती अर्थव्यवस्थेवर उलट परिणाम करू शकतात. सरकारला इंधनाच्या रिफायनरींना अनुदान देण्यास सांगण्याऐवजी पेट्रोल आणि डिझेलच्या किमतींसाठी करव्यवस्था तर्कसंगत बनवण्याचा विचार केला पाहिजे. आजवर भारत सरकार डिझेल वापरण्यास प्रोत्साहन देत आले आहे. आता त्याचा अधिक प्रमाणात त्रास होत आहे. पेट्रोलच्या तुलनेत डिझेलच्या वाढत्या वापराने भारतातील हवेत अधिक कण आणि अन्य प्रदूषक तत्त्व मिसळतात. त्यामुळे कॅन्सरसारखे आजार वाढत आहेत. लॉजिस्टीक्सशी संबंधित बाबी अंतत: आवश्यक वस्तूंच्या किमती वाढवतात.

अपारंपरिक ऊर्जेला हरित ऊर्जा किंवा अक्षय्य ऊर्जा असेही म्हटले जाते. हरित ऊर्जा हा अक्षय स्रोतांकडून मिळवलेल्या ऊर्जेसाठी वापरला जाणारा शब्द आहे. हरित ऊर्जेला स्वच्छ, शाश्वत किंवा अक्षय ऊर्जा असेही संबोधले जाते. हरित ऊर्जेची निर्मिती होताना आणि इंधन म्हणून तिचा वापर होताना वातावरणात विषारी घटकांचे उत्सर्जन होत नाही किंवा अत्यल्प प्रमाणात होते. त्यामुळे ही ऊर्जा पर्यावरणपूरक मानली जाते. अलीकडेच पंतप्रधान नरेंद्र मोदी यांनी भारतातील सौर, पवन ऊर्जा आणि बायोगॅससारख्या अक्षय ऊर्जेची क्षमता सोन्याच्या खाणीपेक्षा कमी नाही असे म्हटले आहे. पेट्रोलमध्ये दहा टक्के इथेनॉल मिश्रणाचे उद्दिष्ट भारताने नियोजित वेळेच्या पाच महिने अगोदर गाठले आहे. ४० टक्के अजीवाश्म इंधन क्षमतेचे उद्दिष्ट नऊ वर्षे आधी गाठले आहे. आता भारताने दर वर्षी पाच दशलक्ष टन ग्रीन हायड्रोजनचे उत्पादन करण्याचे उद्दिष्ट ठेवले आहे. यासाठी राष्ट्रीय हायड्रोजन मिशन अंतर्गत खासगक्षेत्राला १९ हजार कोटी रुपयांचे प्रोत्साहन देण्यात आले आहे. उद्याच्या उज्ज्वल आणि निरामय भविष्यासाठी हरित ऊर्जा हा एक प्रमुख उपाय आहे. याद्वारे २०७० पर्यंत शून्य कार्बन उत्सर्जनाचे भारताचे उद्दिष्ट देखील पूर्ण केले जाऊ शकते. भारताने २०३० पर्यंत अक्षय ऊर्जा उत्पादनक्षमतेसाठी समोर ठेवलेले लक्ष्य ४५० गीगावॉटपर्यंत वाढवले आहे. हे लक्ष्य २०२२ पर्यंत १७५ गीगावॉट एवढे ठेवण्यात आले होते. जगभरात वाहन आणि औद्योगिक क्षेत्रात वाढलेली ऊर्जेची मागणी जीवाश्म इंधनाचा वापर करून पूर्ण करणे शक्य नाही. हे सर्व लक्षात घेता देशाला कच्च्या इंधनाच्या आयातीकडे गांभिर्याने पहावे लागणार आहे.

■■■

अंजन घालणारा शेतीविषयक अहवाल

निवडणुकीच्या प्रचारात शेतकऱ्यांना कर्जमाफीचे आश्वासन द्यायचे आणि निवडून आल्यानंतर आर्थिक कारणे सांगून माघार घ्यायची, हे पटत नाही. कृषी अर्थव्यवस्था तीव्र संकटात असते, तेव्हा शेती आणि बिगर कृषी कामगारांवरही त्याचे वाईट परिणाम होत असतात. दिल्ली येथील 'सेंटर फॉर मॉनिटरिंग इंडियन इकॉनॉमी या संस्थेच्या अहवालानुसार शेतीचे एकूण मूल्य सातत्याने ढासळत आहे. या आव्हानाचा खास वेध.

मागोवा

महेश जोशी

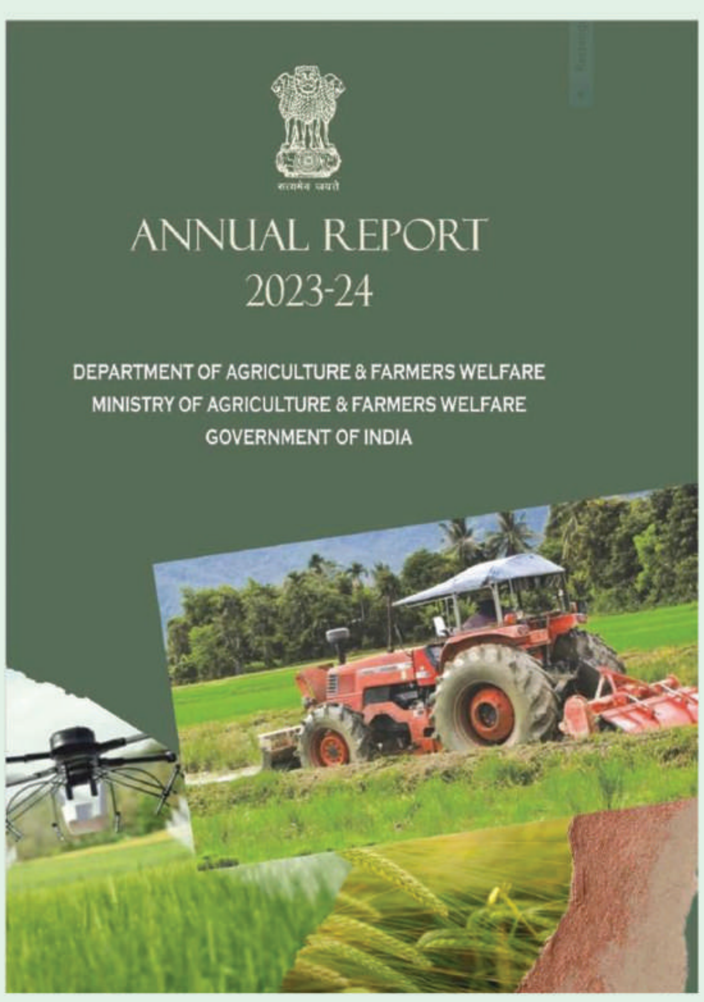

गेल्या काही वर्षांपासून शेतकरी शेतीमालाच्या दरासाठी आंदोलन करत आहेत. त्यांच्या आंदोलनात फूट पाडल्यामुळे शेतकऱ्यांच्या आंदोलनातून हाती काहीच लागले नाही. गेल्या आठवड्यात टोमॅटोला दोन रुपये किलो भाव होता. मेथीच्या दोन जुड्या १५ रुपयांना मिळत होत्या. कलिंगड दहा रुपयांना मिळत होते. कोबी, फ्लॉवरमध्ये तर शेतकऱ्यांनी नांगर घातला होता. कांदाही शंभर रुपयांना पाच किलो दरापर्यंत पोहोचला. अशा परिस्थितीत शेती करायची तरी कशासाठी, असा प्रश्न शेतकऱ्यांना पडतो. बुलडाण्याच्या एका शेतकऱ्याला राज्य सरकारचा कृषी सन्मान पुरस्कार मिळाला. मात्र शेतीला पाणी मिळत नसल्याने त्याने आत्महत्या केली. वाशिम येथे पिकांना भाव मिळत नसल्याने कर्ज फेडता येत नाही, म्हणून एका शेतकऱ्याने अवयव विकायला काढले. शेतीची अवस्था अशी असली तरी देशात सर्वाधिक रोजगार शेतीक्षेत्रच देते, ही वस्तुस्थिती आहे. कोरोना साथीच्या काळात शेती या एकमेव क्षेत्राने वाढ नोंदवली. महाराष्ट्राच्या अर्थसंकल्पपूर्व पाहणी अहवालातही उद्योग आणि सेवाक्षेत्राने निराशा केली असताना शेतीच्या विकासाच्या दुप्पट दराने राज्याला हात दिला. अर्थात, अलिकडच्या इतिहासात प्रथमच शेती आणि शेतकरी हे राष्ट्रीय चर्चेचा विषय झाले आहेत. देशातील प्रत्येक चौथा मतदार आर्थिक संकटात सापडलेला शेतकरी आहे. भारताच्या शेती व्यवसायाचे पुनरुज्जीवन करणे, हा देशाचा प्रमुख अजेंडा आहे यात काही शंका नाही; परंतु या क्षेत्राबद्दल आपण जसजसे अधिक बोलतो तसे आपल्याला त्यामध्ये अधिक समस्या अडचणी आढळतात.

२०११ च्या जनगणनेनुसार देशात दररोज दोन हजार शेतकऱ्यांनी शेती सोडली असून शेतकरी वर्गातील तरुणांना शेतीमध्ये फारच कमी रस आहे. कृषी विद्यापीठांमधून पदवी घेणारे बहुसंख्य विद्यार्थीसुद्धा इतर व्यवसायांमध्ये कारकिर्द करताना दिसतात. कृषी अर्थव्यवस्था तीव्र संकटात असते, तेव्हा शेती आणि बिगर कृषी कामगारांवरही त्याचे वाईट परिणाम होत असतात. दिल्ली येथील 'सेंटर फॉर मॉनिटरिंग इंडियन इकॉनॉमी ('सीएमआयआयई') या संस्थेच्या अहवालात म्हटले आहे, की २०१८- १९ मध्ये शेतीचे एकूण मूल्य गेल्या १४ वर्षांमध्ये सर्वात कमी आहे. २०१८-१९ मध्ये ग्रामीण भारतात अंदाजे ९१ लाख आणि शहरी भारतातील १८ लाख लोकांनी रोजगार गमावले. अहवालात म्हटले आहे की देशातील एकूण लोकसंख्येपैकी दोन तृतीयांश जनता ग्रामीण भागात रहाते; परंतु त्यातील ८४ टक्के लोकांनी रोजगार गमावले आहेत. यापूर्वी राष्ट्रीय नमुना सर्वेक्षण कार्यालयाच्या जाहीर नियतकालिक कामगार श्रम सर्वेक्षण, २०१७-१८ च्या अहवालात हे दिसून आले. २०११ -१२ ते २०१७-१८ दरम्यान ग्रामीण भागातील सुमारे ३.४ कोटी शेतमजुरांनी आपला रोजगार गमावला आहे. त्यामुळे शेतमजुराच्या कार्यशक्तीमध्ये ४० टक्क्यांनी घट झाली. २००१ ते २०११ च्या जनगणनेनुसार शहरांची घनता १३६२ वरून ३८९४ वर गेली आहे. हे सूचित करते की ग्रामीण भागातील लोक शेती सोडत आहेत किंवा बिगर शेतीविषयक जीवनाला प्राधान्य देत आहेत.

२०११ च्या जनगणनेमुळे इतिहासात प्रथमच ग्रामीण भागातील लोकसंख्यावाढीची नोंद झाली असून बरेच शेतकरी अल्पभूधारक असूनही शेती करत नसल्याचे संकेत मिळत आहेत. हे देखील दर्शवते की भारत मोठ्या बदलाच्या मार्गावर आहे. आपण आर्थिक बाबी आणि रोजगाराच्या दृष्टीकोनातून पाहिल्यास ग्रामीण भारत आता शेतीप्रधान नाही. भारत एक बिगर शेतीप्रधान अर्थव्यवस्थेचा देश बनत आहे. शेतकरी शेती सोडत आहेत आणि बिगरशेती रोजगारामध्ये जात आहेत. त्यांनी हा निर्णय आर्थिक कारणांपायी घेतला आहे. कारण शेतीपेक्षा इतर पर्यायांमधून ते अधिक पैसे कमावतात. शेतकऱ्यांचे उत्पन्न बिगर शेतकऱ्याच्या तुलनेत सुमारे पंचवीस टक्के आहे. शेतीशी निगडित राज्यांमध्ये तरुण लोकसंख्या शेतीपेक्षा वैकल्पिक उदरनिर्वाहाचे स्त्रोत शोधत आहे. आफ्रिकी देशांच्या तुलनेत भारतात बिगरशेती रोजगाराची पातळी खूपच जास्त आहे. भारतीय पर्यावरण मंत्रालयाच्या अहवालानुसार २०१९ मध्ये ५,९५७ शेतकरी आणि ४,३२४ शेतमजुरांनी आत्महत्या केली. २०१८ मध्ये ही आकडेवारी अनुक्रमे ५,७६३ आणि ४,५८६ होती. २०१९ ते २०२० या काळात नऊ राज्यांमध्ये शेतकरी आत्महत्यांचे प्रमाण वाढले आहे. ही नऊ राज्ये म्हणजे आंध्र प्रदेश, आसाम, छत्तीसगड, हिमाचल प्रदेश, महाराष्ट्र, मिझोरम, पंजाब, उत्तर प्रदेश आणि अंदमान निकोबार बेटे.

'नॅशनल क्राइम रेकॉर्डस ब्यूरो' शेतकरी आत्महत्यांबद्दल गप्प आहे, तर २०१६-२०१७ मधील शासनाच्या अहवालात त्यामागील तीन कारणे दिली गेली आहेत. अनियमित मॉन्सूनमुळे होणारे पिकांचे नुकसान, सिंचनासाठी पाण्याचा निश्चित पुरवठा नसणे आणि पिकावरील किडींचे आणि इतर रोगांचे आक्रमण ही ती तीन कारणे. बाजारपेठत शेतकऱ्यांच्या शेतमालाला योग्य भाव मिळत नाही. शेतीतून शेतकऱ्यांना आर्थिक पाठबळ मिळत नाही. त्यामुळे शेती फायद्याची होत नाही. तसेच, बियाण्यापासून पाणी आणि मजुरीपर्यंतचा खर्च वाढत आहे. हवामान बदलामुळे शेती अव्यवहार्य होत आहे. पीक महाग होते, तेव्हा परदेशातून स्वस्त धान्य आयात केले जाते. त्यामुळे आमचे शेतकरी दोन्ही बाजूंनी त्रस्त आहेत. म्हणूनच किमान आधारभूत किंमतीची (एमएसपी) मागणी होत आहे, जेणेकरुन किंमती बदलूनही ते सुरक्षित राहू शकतील. सध्याची एमएसपी यंत्रणा सदोष आहे. सरकारच्याच आकडेवारीवरून दिसून आले आहे की सहाशे घाऊक बाजारात निवडलेल्या दहा पिकांच्या व्यवहारांपैकी जवळपास ७० टक्के व्यवहार 'एमएसपी'पेक्षा कमी किंमतीत झाले आहेत. नव्याने आलेला अहवाल कृषिप्रधान देशातील शेतकरी शेती सोडत असल्याचा उल्लेख करतो. अर्थात आतबट्टयाची शेती नको, असे वाटून शेती सोडणाऱ्यांची संख्या प्रथमच वाढते आहे, असे नाही. भारत हा शेती करणारा जगातील सर्वात मोठा देश आहे. येथील सुमारे ५५ टक्के लोक शेती करून आपले घर चालवतात.

२०२२-२३ मध्ये भारतातील धान्य उत्पादन ३३०.५ दशलक्ष टनांपर्यंत पोहोचले होते. भारत हा जगातील दुसऱ्या क्रमांकाचा धान्य, फळे आणि भाजीपाला उत्पादक आणि साखर निर्यात करणारा देश आहे; परंतु बहुतांश शेतकऱ्यांसाठी शेती हा आता फायदेशीर व्यवहार राहिलेला नाही. कमी उत्पन्न असलेल्या शेतकऱ्यांचे भविष्य अनिश्चित आहे. शेतकऱ्यांना उत्पादन, उत्पन्न आणि मजुरी या सर्वच समस्यांना तोंड द्यावे लागते. देशाच्या जीडीपीमध्ये शेतीचे योगदान १८ टक्क्यांपर्यंत घसरले आहे तर अर्ध्याहून अधिक लोकसंख्या शेतीवर अवलंबून आहे. सरकारने संसदेत विचारलेल्या एका प्रश्नाला उत्तर देताना सांगितले की किती शेतकऱ्यांनी शेती सोडली याचा विशेष आढावा घेण्यात आलेला नाही. तथापि, जनगणना विभागाकडून दर दहा वर्षांनी करण्यात येणाऱ्या जनगणनेनुसार, २००१ मध्ये देशात १२.७३ कोटी शेतकरी होते. ते २०११ मध्ये ११.८८ कोटींवर आले. म्हणजेच दहा वर्षांमध्ये शेतकऱ्यांची संख्या ६.६७ टक्क्यांनी कमी झाली आहे. सरकारने सांगितले की हा बदल असामान्य नाही. जगभरातील विकसनशील देशांमध्ये लोक शेती सोडून उद्योग आणि सेवा क्षेत्रातील रोजगाराकडे वळतात, असे दिसून आले आहे. भारतातही तेच होत आहे. शेतकरी कोणते पीक घेणार हे अनेक गोष्टींवर अवलंबून असते. त्यात हवामान काय आहे, कोणत्या पिकाला बाजारात चांगला भाव मिळत आहे आणि त्यांच्याकडे कोणती संसाधने उपलब्ध आहेत, हे पाहिले जाते.

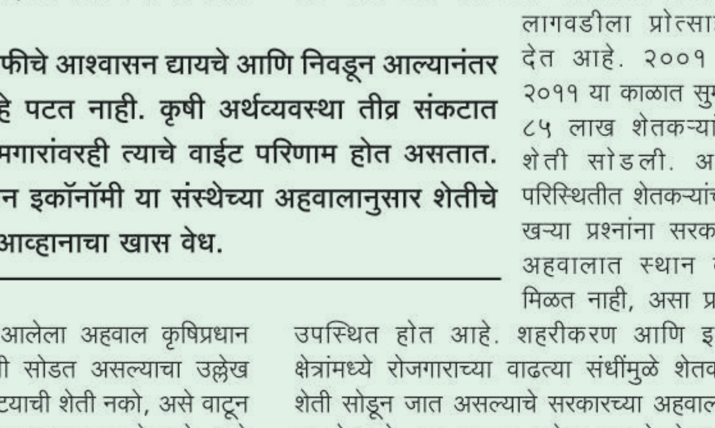

कृषी आणि शेतकरी कल्याण विभाग २०१४-१५ पासून राष्ट्रीय अन्नसुरक्षा अभियानांतर्गत कापूस, ताग आणि ऊस यासारख्या व्यावसायिक पिकांच्या लागवडीला प्रोत्साहन देत आहे. २००१ ते २०११ या काळात सुमारे ८५ लाख शेतकऱ्यांनी शेती सोडली. अशा परिस्थितीत शेतकऱ्यांच्या खऱ्या प्रश्नांना सरकारी अहवालात स्थान का मिळत नाही, असा प्रश्न उपस्थित होत आहे. शहरीकरण आणि इतर क्षेत्रांमध्ये रोजगाराच्या वाढत्या संधींमुळे शेतकरी शेती सोडून जात असल्याचे सरकारच्या अहवालात म्हटले आहे; पण वास्तव यापेक्षा खूप वेगळे आहे. शेतीतून मिळणारे उत्पन्न इतके कमी आहे की शेतकरी त्यावर जगू शकत नाहीत. कर्जबाजारीपणामुळे दर वर्षी हजारो शेतकऱ्यांना आत्महत्या करावी लागत आहे. शेतकरी रात्रंदिवस काबाडकष्ट करतात; मात्र बाजारपेठेतील मध्यस्थांमुळे त्यांच्या पिकांना योग्य भाव मिळत नाही. बियाणे, खते, डिझेल, ट्रॅक्टर सर्व काही महाग होत आहे. त्यामुळे खर्च वाढत आहेत. पावसाची अनियमितता, दुष्काळ, पूर आणि वाढते तापमान यामुळे शेती करणे कठीण झाले आहे. सरकार शेतकऱ्यांना भेडसावणाऱ्या समस्या कमी करण्याचा प्रयत्न करू शकते; परंतु ते परिस्थिती हाताळण्यात अयशस्वी झाल्याचे दिसते.

■■■

अमेरिकेचे टॅरिफ

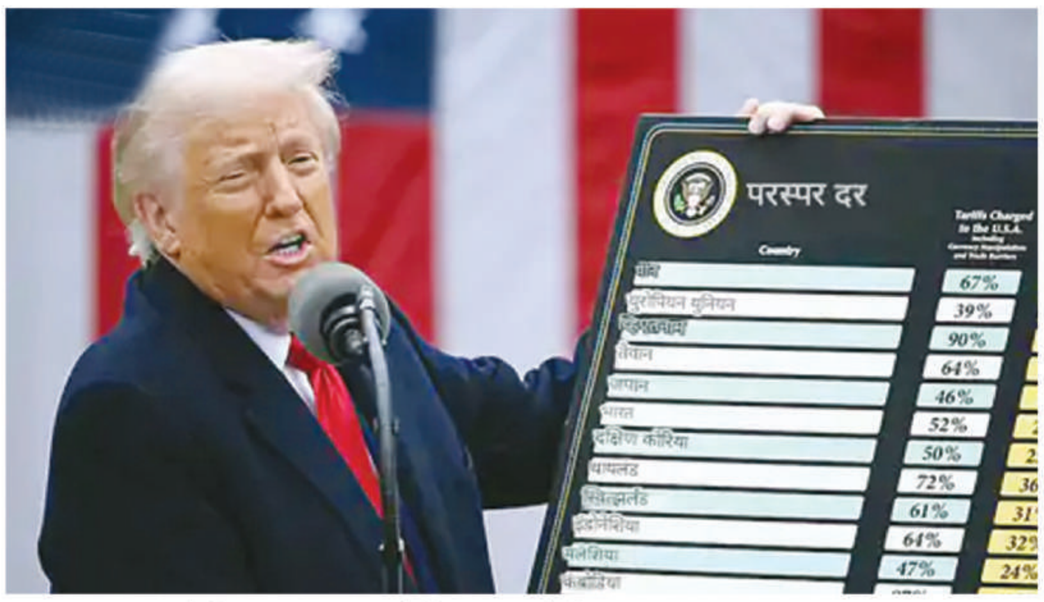

अमेरिकेचे राष्ट्राध्यक्ष डोनाल्ड ट्रम्प यांनी बुधवारी रात्री उशिरा भारतावर २६% कर (परस्पर म्हणजेच टिट फॉर टॅट टॅरिफ) लादण्याची घोषणा केली. ट्रम्प म्हणाले, भारत खूप कडक आहे. मोदी माझे चांगले मित्र आहेत, पण ते आमच्याशी योग्य वागणूक देत नाहीत.

भारत अमेरिकेवर ५२% पर्यंत कर लादतो, म्हणून अमेरिका भारतावर २६% कर लादेल. इतर देश आमच्याकडून जे शुल्क आकारत आहेत त्याच्या जवळपास निम्मे शुल्क आम्ही आकारू. त्यामुळे दर पूर्णपणे परस्परसंवादी नसतील. मी ते करू शकतो, पण ते अनेक देशांसाठी कठीण होईल. आम्हाला हे करायचे नव्हते.

भारताव्यतिरिक्त, चीनवर ३४%, युरोपियन युनियनवर २०%, दक्षिण कोरियावर २५%, जपानवर २४%, व्हिएतनामवर ४६% आणि तैवानवर ३२% शुल्क आकारले जाईल. अमेरिकेने सुमारे ६० देशांवर त्यांच्या करांच्या तुलनेत निम्मा कर लादण्याचा निर्णय घेतला आहे.

याशिवाय, इतर देशांमधून अमेरिकेत येणाऱ्या सर्व वस्तूंवर १०% बेसलाइन (किमान) शुल्क आकारले जाईल. बेसलाइन टॅरिफ ५ एप्रिल रोजी लागू होईल आणि परस्पर टॅरिफ ९ एप्रिल रोजी मध्यरात्री १२ वाजल्यानंतर लागू होईल. व्यापाराच्या सामान्य नियमांनुसार आयातीवर बेसलाइन टॅरिफ लादला जातो, तर परस्पर टॅरिफ दुसऱ्या देशाने लादलेल्या टॅरिफला प्रतिसाद म्हणून लादला जातो.

अमेरिका परदेशात उत्पादित होणाऱ्या वाहनांवर २५% कर लादणार आहे. आतापर्यंत, अमेरिका इतर देशांमधून येणाऱ्या मोटारसायकलींवर फक्त २.४% कर आकारत होती. भारत ६०%, व्हिएतनाम ७०% आणि इतर देश त्याहूनही जास्त शुल्क आकारत आहेत. त्यांनी ५० वर्षे अमेरिकेला लुटले, पण आज ते संपत आहे, असे ट्रम्प यांनी स्पष्ट केले.

अमेरिका जगातील इतर कोणत्याही देशापेक्षा श्रीमंत असेल. आज आपण अमेरिकन कामगारांच्या बाजूने उभे आहोत. आम्ही अखेर अमेरिका फर्स्टची अंमलबजावणी करत आहोत. आपण खरोखर खूप श्रीमंत होऊ शकतो. आपण इतके श्रीमंत असू शकतो की ते अविश्वसनीय वाटेल, पण आता आपण हुशार होत आहोत, असे त्यांनी निक्षून सांगितले.

ट्रम्प पुढे म्हणतात, टॅरिफच्या बाबतीत अमेरिका आता समान प्रतिसाद देईल. ज्या देशांना अमेरिकन बाजारपेठेत प्रवेश हवा आहे त्यांना त्याची किंमत मोजावी लागेल. जर कोणत्याही कंपनीला टॅरिफमधून सूट हवी असेल तर तिला अमेरिकेत आपले उत्पादन करावे लागेल. टॅरिफमुळे अमेरिकेची वाढ होण्यास मदत होईल.

अनेक देशांनी अमेरिकन बाजारपेठेचा फायदा घेऊन स्वतःला श्रीमंत बनवले, परंतु नंतर अमेरिकन वस्तूंसाठी स्वतःच्या बाजारपेठांवर निर्बंध लादले. आता अमेरिका स्वतःच्या फायद्यांचाही विचार करेल. आता अमेरिकेत नोकऱ्या आणि कारखाने परत येतील. कॅनडाचे दुग्धजन्य पदार्थांचे दर आपल्या शेतकऱ्यांसाठी योग्य नाहीत. कॅनडा आणि मेक्सिको सारख्या देशांना त्यांचे उद्योग टिकवून ठेवण्यासाठी अमेरिका अनुदान देते.

ट्रम्प यांनी त्यांच्या भाषणात सांगितले की, आज अमेरिकेसाठी आर्थिक स्वातंत्र्याचा दिवस आहे. आपल्याला अमेरिकेला पुन्हा महान बनवायचे आहे. आम्ही परस्पर शुल्क जाहीर करत आहोत, म्हणजेच देश आपल्यावर जे काही शुल्क लादत आहे, तेच आम्ही त्यांच्याशी करू.

ट्रम्प यांच्या परस्पर करांच्या घोषणेवर लक्ष ठेवण्यासाठी भारत सरकारने नियंत्रण कक्ष स्थापन केला आहे. नियंत्रण कक्षात वाणिज्य आणि उद्योग मंत्रालयाचे अधिकारी उपस्थित होते. सर्व अधिकाऱ्यांनी अमेरिकेच्या कर आकारणीचा भारताच्या व्यापारावर होणाऱ्या संभाव्य परिणामाचे मूल्यांकन केले.

टॅरिफ हा एक प्रकारचा सीमा शुल्क किंवा कर आहे, जो कोणताही देश परदेशातून येणाऱ्या वस्तूंवर लादतो. हा कर आयात करणाऱ्या कंपनीवर आकारला जातो. हे वाढवून किंवा कमी करून देश आपापसातील व्यापार नियंत्रित करतात.

मार्चमध्ये, अमेरिकन संसदेच्या संयुक्त अधिवेशनात ट्रम्प म्हणाले होते, भारत आमच्याकडून १००% पेक्षा जास्त शुल्क आकारतो, आम्हीही पुढील महिन्यापासून तेच करणार आहोत. त्यांनी घोषणा केली की त्यांच्या प्रशासनात, जर कोणत्याही कंपनीने अमेरिकेत आपले उत्पादन तयार केले नाही तर त्यांना शुल्क भरावे लागेल. काही प्रकरणांमध्ये, हे शुल्क खूप जास्त असेल.

ते म्हणाले की इतर देश अमेरिकेवर मोठे कर आणि जकात लादतात, तर अमेरिका त्यांच्यावर फारच कमी कर लादते. हे खूप अन्याय्य आहे. इतर देश गेल्या अनेक दशकांपासून आपल्यावर कर लादत आहेत, आता आपली पाळी आहे.

ट्रम्प यांनी ५ मार्च रोजी अमेरिकन संसदेच्या संयुक्त अधिवेशनात या शुल्काची घोषणा केली. ट्रम्प म्हणाले की, २ एप्रिलपासून अमेरिकेत 'रेसिप्रोकल टॅरिफ' लागू होईल. याचा अर्थ असा की ते आपल्यावर जे काही टॅरिफ लावतील, ते आम्ही त्यांच्यावरही लादू. ट्रम्प हसले आणि म्हणाले, 'मला ते १ एप्रिल रोजी लागू करायचे होते, पण तेव्हा लोकांना वाटले असते की हा 'एप्रिल फूल डे' आहे.'

७ मार्च रोजी शुल्काची घोषणा केल्यानंतर ट्रम्प म्हणाले होते की भारत आमच्याकडून खूप जास्त शुल्क आकारतो. तुम्ही भारतात काहीही विकू शकत नाही. तथापि, भारत आता त्यांचे शुल्क मोठ्या प्रमाणात कमी करू इच्छित आहे कारण आम्ही त्यांचे गैरकृत्ये उघड करत आहोत.

ते म्हणाले, सर्वांनी आपला देश लुटला आहे, पण आता तो थांबला आहे. माझ्या पहिल्या सत्रात मी ते बंद केले होते. आता आपण हे पूर्णपणे थांबवणार आहोत, कारण हे खूप चुकीचे आहे. आर्थिक, आर्थिक आणि व्यापारी दृष्टिकोनातून जगातील जवळजवळ प्रत्येक देशाने अमेरिकेला लुटले आहे.

दरम्यान, ट्रम्प यांनी दावा केला की भारताने अमेरिकन उत्पादनांवरील कर मोठ्या प्रमाणात कमी करण्याचा निर्णय घेतला आहे. ते म्हणाले की अनेक देश त्यांचे शुल्क कमी करतील कारण त्यांना जाणीव आहे की ते अमेरिकेसोबत चुकीचे वागले आहेत. युरोपियन युनियनने आधीच त्यांचे कर २.५% पर्यंत कमी केले आहेत. मला अलिकडेच कळले की भारतही आपले शुल्क लक्षणीयरीत्या कमी करणार आहे. ट्रम्पच्या या निर्णयाविरुद्ध चीन, जपान आणि दक्षिण कोरिया एकत्र आले आहेत. चीनच्या सरकारी माध्यम सीसीटीसीशी जोडलेल्या एका सोशल मीडिया अकाउंटने केलेल्या पोस्टमध्ये हा दावा करण्यात आला आहे.

रविवारी (३० मार्च) चीन, जपान आणि दक्षिण कोरियाच्या व्यापार मंत्र्यांनी अमेरिकेच्या शुल्काबाबत बैठक घेतली. पाच वर्षांनंतर रविवारी चीन, जपान आणि दक्षिण कोरियाने आर्थिक चर्चा केली. ट्रम्प यांनी अतिरिक्त शुल्काची घोषणा केल्यानंतरही हे तिन्ही आशियाई देश परस्पर व्यापाराला चालना देतील, असा निर्णय या चर्चेदरम्यान घेण्यात आला. याशिवाय, तिन्ही देशांच्या व्यापार मंत्र्यांनी आपापसात मुक्त व्यापार करार होण्याची शक्यताही व्यक्त केली आहे.

सुमारे तीन आठवड्यांपूर्वी ट्रम्प यांनी भारताबद्दल असाच दावा केला होता. तेव्हा भारत सरकारने हा दावा फेटाळून लावला होता. भारताचे वाणिज्य सचिव सुनील बर्थवाल यांनी संसदीय समितीला सांगितले होते की, भारताने अमेरिकेसोबत कर कमी करण्याचे कोणतेही आश्वासन दिलेले नाही.

परराष्ट्र व्यवहारांवरील संसदीय समितीला माहिती देताना सुनील बर्थवाल यांनी त्यावेळी स्पष्ट केले होते की भारत आणि अमेरिका यांच्यात अजूनही चर्चा सुरू आहे आणि अद्याप कोणताही व्यापार करार अंतिम झालेला नाही. बर्थवाल म्हणाले की, अमेरिकन राष्ट्राध्यक्षांचे दावे आणि मीडिया रिपोर्ट्सवर विश्वास ठेवता येत नाही. कोणत्याही व्यापार वाटाघाटींमध्ये भारताचे हित पूर्णपणे विचारात घेतले जाईल.

ट्रम्प यांच्या २६% टॅरिफनुसार शेतकरी आणि कारागीर यांच्यावर काय परिणाम होतील? काय स्वस्त किंवा महाग होईल? भारत याला कसे सामोरे जाईल? असे काही प्रश्न निर्माण झाले आहेत. आता भारतातून अमेरिकेत जाणाऱ्या वस्तूंवर २६% कर आकारला जाईल.

जेव्हा एखादा देश आयात शुल्क वाढवतो तेव्हा त्याच्या देशांतर्गत बाजारपेठेत परदेशी वस्तू महाग होतात. यामुळे सरकारचे उत्पन्नही वाढते. तसेच, परदेशी वस्तूंचा वापर कमी होतो आणि देशांतर्गत कंपन्यांच्या वस्तूंचा वापर वाढतो. अशाप्रकारे सरकार देशांतर्गत उत्पादनाला प्रोत्साहन देते.

टॅरिफ म्हणजे काय...

- टॅरिफ म्हणजे सीमा शुल्क किंवा कर.
- तो परदेशातून येणाऱ्या मालावर लादला जातो.
- त्यामुळे देशांतर्गत बाजारात विदेशी माल महागला.
- दरपत्रकामुळे सरकारचे उत्पन्नही वाढते.
- देशांतर्गत उत्पादनाला चालना देणे आणि स्वदेशी उद्योगांचे संरक्षण करणे हा त्याचा उद्देश आहे.

भारत आणि अमेरिका यांच्यात सुमारे ८०० कोटी रुपयांचा कृषी व्यापार आहे. भारत प्रामुख्याने तांदूळ, कोळंबी, मध, वनस्पती अर्क, एरंडेल तेल आणि काळी मिरी अमेरिकेला निर्यात करतो आणि अमेरिका बदाम, अक्रोड, पिस्ता, सफरचंद आणि डाळी पाठवते.

ग्लोबल ट्रेड रिसर्च इनिशिएटिव्हच्या अहवालानुसार, भारत अमेरिकन कृषी उत्पादनांवर सरासरी ३७.७% शुल्क आकारतो, तर अमेरिकेत भारतीय कृषी उत्पादनांवर तो ५.३% आहे. आता २६% दर असल्याने, भारतीय शेतकऱ्यांवरील भार वाढेल. अमेरिकेत भारतीय कृषी उत्पादने महाग झाल्यामुळे त्यांची मागणी कमी होईल, निर्यात कमी होईल आणि शेतकऱ्यांचे उत्पन्न कमी होईल.

जर अमेरिकेत या सर्व क्षेत्रातील वस्तूंची मागणी कमी झाली तर भारतात त्यांच्या किमती कमी होतील. याचा शेतकरी आणि कामगार यासारख्या या क्षेत्रांशी संबंधित लोकांवर नकारात्मक परिणाम होईल. त्यांचे उत्पन्न कमी होईल आणि रोजगारही कमी होऊ शकतो.

अमेरिकेच्या परस्पर करांचा भारताच्या अर्थव्यवस्थेवर थेट परिणाम होईल. भारतावर २६% कर लादल्यामुळे, दरवर्षी सुमारे ६१ हजार कोटी ते ७२ हजार कोटी रुपयांचे नुकसान होऊ शकते. याचे आणखी काही परिणाम दिसून येतात. जसे-

निर्यात महाग होणारः परस्पर शुल्कामुळे अन्न उत्पादने, कापड, विद्युत यंत्रसामग्री, रत्ने आणि दागिने, औषधे आणि ऑटोमोबाईल्स यासारख्या अनेक वस्तू महाग होऊ शकतात.

व्यापार अधिशेष कमी होईलः सध्या अमेरिका भारतीय वस्तूंवर कमी शुल्क लादते, ज्यामुळे भारताला व्यापार अधिशेषाचा फायदा मिळतो. शुल्क वाढल्याने भारताचे मोठे नुकसान होईल.

रुपया कमकुवत होतोः अधिक आयात म्हणजे डॉलरची मागणी वाढणे. यामुळे रुपया कमकुवत होईल आणि डॉलर मजबूत होईल. याचा अर्थ असा की अमेरिकेतून वस्तू खरेदी करण्यासाठी तुम्हाला जास्त पैसे द्यावे लागतील.

आयात वाढेलः जर भारताने अमेरिकेच्या वाढत्या आयाती टाळण्यासाठी अमेरिकन वस्तूंवरील आयात शुल्क कमी केले तर भारतीय बाजारपेठेत अमेरिकन उत्पादने स्वस्त होतील. यामुळे आयात वाढेल.

गेल्या काही दिवसांपासून भारत अमेरिकेतून येणाऱ्या अनेक वस्तूंवरील शुल्क सातत्याने कमी करत आहे. जसे..

अमेरिकेतील १६०० सीसी मोटारसायकलींवरील सीमाशुल्क ५०% वरून ४०% आणि १६०० सीसीपेक्षा जास्त क्षमतेच्या मोटारसायकलींवरील सीमाशुल्क ५०% वरून ३०% पर्यंत कमी करण्यात आले आहे.

अमेरिकन वाइनवरील आयात शुल्क १५०% वरून १००% पर्यंत कमी करण्यात आले.

सिंथेटिक फ्लेवरिंग एसेन्सवरील आयात शुल्क १००% वरून २०% पर्यंत कमी केले.

२६ ते २९ मार्च २०२५ दरम्यान दिल्लीत भारतीय वाणिज्य मंत्रालयाच्या अधिकाऱ्यांसह युनायटेड स्टेट्स ट्रेड रिप्रेझेंटेटिव्ह यांच्यात ४ दिवस चर्चा झाली. अमेरिकेला टॅरिफ कमी करण्यास राजी करणे हा यामागील उद्देश आहे. पण, ते तितके सोपे नाही. बघुया, अमेरिका राजी होते का ते ?

• • •

पानी के पीये बिना, कैसे मिटे पियास...

आपलं रोजचं जगणं म्हणजे आत-बाहेरच्या संगतीसोबतचा प्रवास आहे. ही संगत व्यक्तींची, वस्तूंची, वास्तूंची, भवतालातील सृष्टीची आहे. ही संगत अर्थपूर्ण, भावपूर्ण असेल, योग्य अवकाशासह असेल, तर असा प्रवास आनंददायीच असतो. अन्यथा, मनाला ही नुसतीच गर्दी वाटते. अनेकदा कळत - नकळतपणे आपण या गर्दीचे धनी होतो.

हे सारं नीटसं उमगल्यावर आपण बाहेरच्या गर्दीपासून अलिप्त होत जातो, उथळ सहवासापासून वेगळं होत स्वतःच्या मनापाशी पोहोचतो, तेव्हा आपल्याला काय जाणवतं? गंमत वाटेल, पण अशा कृतीनं आपल्याला आपल्या मनाची खरी स्थिती जाणवते. मनातलं इष्ट - अनिष्ट संचित जाणवतं. त्याविषयी आपलं चिंतन घडतं.

आपण कुणाविषयी तरी बाळगलेला द्वेष, शब्दांतून कुणाचा तरी अवमान करून घेतलेलं सुख, एखाद्याच्या माघारी त्याची निंदा करून झालेला क्षणिक संतोष आणि आपण कळत-नकळत केलेल्या आत्मप्रतारणेस बाजूला सारण्याची आपली चतुराई हा असाही त्या स्थितीतील आपल्या मनाचा आशय असतो.

आपण स्वतःशी प्रामाणिक असलो की, हे सारं ध्यानात येतं. आपलं मन व्यर्थ गोष्टी सांभाळून ठेवतंय, हे उमजल्यावर आपल्याला आपल्या हृदयाचं मोल जाणवतं. तरल भावस्थितीत हृदयाचे बोल आठवतात. तिथं एक शांत स्रोत लख्ख दिसतो, जिथं शब्दांहून अधिक नितळ-निर्मळ भाव व्यक्त होत असल्याचं ध्यानात येतं. आपल्या असण्याचं गहिरेपण या हृदयात आहे. हेच तर आपल्या जीवनाचं केंद्र आहे!

कबीर म्हणतात, आपला मी आपल्याला कळत नाही. या मीचं स्वातंत्र्य, अवलंबन, स्वामित्व आणि दास्यत्व कळत नाही. ते साधकाशी कळवळ्याच्या परिभाषेत बोलतात...

दासातन हिरदै नहीं,
नाम धरावे दास।
पानी के पीये बिना,
कैसे मिटे पियास।।

ज्या सद्गुरुंनी उजेडी राहून उजेडाची वाट आपल्याला दाखवलेली असते, त्यांचा दास होण्यात खळखळ कसली? पण, आपण थारा नसलेल्या मनाच्या ताब्यात असतो. या अशा मनाचा दास होणं आपल्याला आवडतं. मनानं निर्माण केलेल्या जगाचा दास होणं आपल्याला रुचतं. म्हणजे असत्त्वा दास होणं हीच आपली निवड असते.

कबीर सांगतात की, दास्यत्व या नाशवंत जगाचं करायचं की या समग्र अस्तित्वाचं करायचं? याचा विचार साधकाला करावाच लागतो. याचं कारण म्हणजे सद्गुरुच साधकासाठी प्रकट ईश्वरी तत्त्वाचे वाटाडे असतात.

कबीर म्हणतात, नुसत्या मुखानं उच्चारलेलं देवाचं नाम हृदयाशी जोडलेलं नसतं तर मनातून आलेलं असतं. आपलं मन कुठल्याही कामातील कर्तेपण सोडायला तयार नसतं. आतून या मनाला मालकी हक्क हवा असतो आणि म्हणून आपण सद्गुरुंचे दास न होता विषयसुखाचे म्हणजे कांचनकामिनीचे दास होऊन राहतो.

या सत्याचा बोध खरं जगण्याचं कुतूहल असलेल्या तहानल्या जीवाला होतो. देहाचं दास्यत्व परमचेतनेला जाणून शरण गेल्यावरच संपतं. हे एक प्रकारचं स्वामित्व असतं, जे अशा चेतनेला जाणल्यानं सहज लाभतं. साधकाला हे अनुभवातूनच उमजतं.

हेमकिरण पत्की

दास कहावन कठिन है,
मैं दासन का दास।
अब तो ऐसा होय रहूँ,
पांव तले की घास।।

सद्गुरुंचा मी शुद्ध असतो. या मीपणाला अनुसरताना साधकाला आपला मी शुद्ध झाल्याचा भास, भ्रम होऊ शकतो. म्हणूनच सद्गुरुंविषयी साधकाच्या ठायी असलेलं दास्यत्व महत्त्वाचं असल्याचं या दोह्यातून कबीर सुचवतात.

हे दास्यत्व सद्गुरुंच्या पायांखालचं गवत होण्यासारखंच आहे, असं साधकाला हृदयातून वाटणं होय.

सद्गुरुंचा दास म्हणजे काय, हे नीट उमजायला हवं. दास होणं म्हणजे समर्पणातील आत्यंतिकता होय. दास होणं म्हणजे गुलाम होणं नाही. इच्छेविरुद्ध जो समर्पित होऊ पाहतो, तो गुलाम. गुलामी सत्तीतून घडते, परमप्रेमातून नाही. भयानं एखाद्याचा माथा सद्गुरुंच्या चरणावर ठेवला जाईल, पण आत्मा असा कधी झुकतो?

दास्यत्व म्हणजे सद्गुरुंप्रति स्वेच्छेनं केलेलं समर्पण आहे. यात मानसिक दबाव नाही, भय नाही. आनंदात, अहोभावात आपल्या मर्जीनं आणि समग्र संकल्पासह केलेलं समर्पण आहे. कबीरांना या दास्यत्वात साधकाच्या ठायी असलेल्या अहंकाराचं विसर्जन होईल, याचा विश्वास वाटतो. त्यांनी साधकाला घडवलेलं हे दर्शन देहाचा मालक समजणाऱ्या त्याच्यासाठी आरसा होऊ शकतं.

• • •

ध्येय समतल समाजनिर्मितीचे...

महेश झगडे

येत्या २५ वर्षांत देशाची स्थिती बदलवण्यासाठी संविधानाला अपेक्षित असा आर्थिक, सामाजिकदृष्ट्या समतल असलेला एकसंध समाज निर्माण करावा लागेल. वाढते सामाजिक, आर्थिक, राजकीय तणाव संविधानिक तरतुदींच्या वापराने कमी करण्याला प्राधान्य दिले, तर देश जागतिक स्तरावरील एक मोठी शक्ती बनू शकतो.

संविधानाला ७५ वर्षे पूर्ण झाल्याच्या पार्श्वभूमीवर महाराष्ट्र विधिमंडळाच्या अर्थसंकल्पी अधिवेशनात विशेष चर्चा झाली. भारताच्या विशाल लोकसंख्येने उभी केलेली लोकशाही संविधानाच्या भक्कम पायावर गेली ७५ वर्षे टिकून आहे. तथापि, पुढील पंचवीस वर्षांत संविधान आणि लोकशाहीचा प्रवास कसा असावा, यावर व्यापक चर्चा होण्याची गरज आहे.

संविधानाने काय साध्य केले? अलीकडे निवडणुकीच्या पार्श्वभूमीवर संविधान बदलण्याच्या शक्यता चर्चेत येऊ लागल्या आहेत. वास्तविक आपले संविधान तयार करताना अत्यंत व्यापक, सखोल आणि दूरदृष्टीचा विचार करण्यात आला होता.

या संविधानाचा सर्वांत महत्त्वाचा आणि मुख्य उद्देश होता की, पारदर्शक शासनव्यवस्था निर्माण करून त्याद्वारे आर्थिक विषमता विरहित आणि सामाजिक समतायुक्त असा देश उभा करणे, ज्यामध्ये प्रत्येकाला सुखी आणि समृद्ध जीवन जगण्याची संधी उपलब्ध असेल. शिवाय, कोणावरही अन्याय होणार नाही.

गेल्या ७५ वर्षांत संविधानाला अपेक्षित अशी व्यवस्था निर्माण झाली का, असा प्रश्न पडणे स्वाभाविक आहे. पण, एका बाबतीत मात्र सर्वांचे एकमत होवू शकते, ते म्हणजे वैविध्यपूर्ण संस्कृती, भाषा, चालीरीती, मतप्रवाह असलेल्या खंडप्राय देशाला या संविधानाने केवळ एकसंधच ठेवलेले नाही, तर शेजारील देशाप्रमाणे हुकूमशाहीकडे झुकूही दिले नाही! पुढच्या पंचवीस वर्षांत किंवा त्यानंतरही संविधानामुळे या गोष्टी अव्याहतपणे सुरू राहाव्यात, अशी अपेक्षा ठेवणे स्वाभाविक असेल.

संविधानातील सापेक्ष बदल : आता जगभरात चौथी औद्योगिक क्रांती सुरू झाली आहे. त्यामुळे माणसाच्या जीवनात आजवर न अनुभवलेली स्थित्यंतरे भविष्यात दररोज, अतिवेगाने घडत राहतील. जगाच्या पटलावर विज्ञान-तंत्रज्ञानामध्ये होणारी स्थित्यंतरे तसेच आपल्या देशातील आर्थिक, सामाजिक, राजकीय बदल यांमुळे नव्या आव्हानांना तोंड देण्यासाठी आणि जनतेच्या हिताच्या दृष्टीने आवश्यक त्या सुधारणा होत राहतील. त्या पार्श्वभूमीवर देशाच्या संविधानात त्या सापेक्ष बदल होणे आवश्यक असेल. अर्थात, गेल्या ७५ वर्षांत संविधानामध्ये १०५ वेळा बदल करण्यात आले आहेत.

विषमतेचा विस्तार, लोकशाहीचा संकोचः

संविधानाच्या बाबतीत दोन महत्त्वाचे पैलू विचारात घ्यावे लागतात. पहिला म्हणजे, संविधानाला ज्या बाबी अपेक्षित केल्या होत्या, त्याप्रमाणे परिपूर्ण शासन आणि समाजव्यवस्था देशात निर्माण झाली आहे की नाही? संविधानातील मार्गदर्शक तत्त्वांप्रमाणे बहुतांश बाबी घडत असल्या, तरी देशातील आर्थिक आणि सामाजिक विषमता कमी करण्यासाठी संविधान राबवण्याचे प्रयत्न कमी पडले, असे म्हणावे लागेल.

७५ वर्षांत देशात सुबत्ता वाढली, पण आर्थिक विषमता आणि धार्मिक, जातीय तेढ पुन्हा उफाळून येत आहे. उदा. आस्थापनांमध्ये कामगारांचा सहभाग घेणे हा मार्गदर्शक तत्त्वांतील उद्देश अद्याप सफल झालेला नाही. दुसरा म्हणजे, राजकीय व्यवस्था काटेकरपणे चालावी म्हणून जी चौकट संविधानात घालून दिली आहे, ती अनेकदा भेदली जाऊन लोकशाहीविरोधी वातावरण निर्माण झाल्याचा भास होतो.

लोकशाही हा संविधानाचा गाभा आहे. तथापि, तो सुद्धा काही वेळा कमकुवत केला गेल्याचे दिसते. लोकशाहीत प्रत्येक नागरिकाच्या मताप्रमाणे, त्याच्या लोकप्रतिनिधीमार्फत निर्णय व्हावेत अशी अपेक्षा असते. ह्यश्री लाइनह्न अशा प्रकारच्या तरतुदीनुसार लोकप्रतिनिधी ज्यांचे प्रतिनिधित्व करतात, त्या जनतेचे मत मांडण्याऐवजी ते ज्या राजकीय पक्षाचे सदस्य आहेत, त्या पक्षाच्या निदेर्शाप्रमाणेच कायदेमंडळात मत मांडू शकतात. हा लोकशाही संकुचित करण्याचा प्रकार ७५ वर्षांमध्ये दिसून आला.

काही तरतुदी चांगल्या; पण... : लोकप्रतिनिधी मतदानातून निवडून येऊन लोकशाही भरभक्कम करतात. पण, संविधानातील तरतुदीमुळे राज्यांचे वैधानिक प्रमुख म्हणून राज्यपाल हे निवडून न येता नियुक्त करण्यात येत असल्याने अशा प्रकारात लोकशाही संस्थगित झाली असल्याचे दिसून येते. मग अनेकदा ते लोकशाही नियुक्त शासनाच्या निर्णयावरही विपर्यस्त भूमिका घेतात आणि त्यामुळे लोकशाही कमकुवत होते की काय, अशी शंका येते.

दुसरीकडे, सर्व स्थानिक स्वराज्य संस्थांनी आपल्या परिक्षेत्रामधील सर्वांगीण विकासाच्या व रोजगारांच्या दृष्टीने आर्थिक विकास आराखडे, तसेच धार्मिक, जातीय आणि अन्य तणाव कमी करण्यासाठी सामाजिक न्याय आराखडे तयार करुन त्यांची अंमलबजावणी करावी, असे संविधानाने नमूद केले आहे. पण, देशभरातील बहुतांश स्थानिक स्वराज्य संस्थांनी त्याकडे पूर्णपणे दुर्लक्ष केले आहे. म्हणजे काही चांगल्या संविधानिक तरतुदींची चुकीच्या पद्धतीने अंमलबजावणी झाली किंवा ती झालीच नाही, असे दिसते.

ही स्थिती कशी बदलेल? येत्या २५ वर्षांत देशाची स्थिती बदलवायची असेल, तर संविधानाला अपेक्षित असा आर्थिक आणि सामाजिकदृष्ट्या समतल असलेला एकसंध समाज निर्माण करावा लागेल. देशात अलीकडे सामाजिक, आर्थिक आणि राजकीय तणाव वाढल्याचे दिसून येते.

संविधानिक तरतुदींचा वापर करून हे तणाव कसे कमी करता येतील, यावर लक्ष केंद्रित केल्यास आणि त्याची अंमलबजावणी केल्यास देश जागतिक स्तरावर एक मोठी शक्ती बनू शकतो. चौथ्या औद्योगिक क्रांतीमुळे उद्योग - व्यवसायांच्या संधी किंवा नोकऱ्यांबाबत निर्माण होणाऱ्या आव्हानांवर तोडगा काढतानाच, देश अस्थिर होणार नाही, याकडे आता प्राधान्याने लक्ष द्यावे लागेल.

संविधानातील तरतुदीप्रमाणे लोकशाही ही मतदानाद्वारे स्थापित केली जाते. त्या मतदान प्रक्रियेवरच शंका निर्माण होत असेल, तर जनतेचा लोकशाहीवरील विश्वास उडू शकतो आणि त्यावरून त्या राज्यात किंवा देशात गंभीर परिस्थिती निर्माण होऊ शकते. त्यासाठी या गोष्टीकडे राजकीय चष्म्यातून न पाहता, मतदान प्रक्रियेवर सर्वांचा विश्वास बसेल, असे वातावरण निर्माण करणे आवश्यक आहे.

संविधानाने न्यायपालिकेला स्वातंत्र्य दिले आहे. सध्या देशातील न्यायालयात प्रलंबित असलेल्या प्रकरणांचा डोंगर पाहता जनतेला न्याय मिळणे दुरापास्त झाले आहे. यामध्ये येत्या २५ वर्षांत कशी सुधारणा होईल, यासाठी कार्यपालिका म्हणजे सरकार आणि न्यायपालिका यांनी एकत्रित प्रयत्न करणे महत्त्वाचे आहे. अन्यथा, न्यायदानाच्या बाबतीत अन्याय होत असल्याची सार्वत्रिक भावना निर्माण होऊ शकते.

लोकशाही सुदृढ करण्यासाठी एकूणच व्यवस्थेचे कायदेमंडळ, कार्यपालिका आणि न्यायपालिका यामध्ये विभक्तीकरण करून जगापुढे अमेरिकेच्या संविधानाने एक आदर्श ठेवला आहे. असे असूनही हाच आदर्श अलीकडे व्यवस्था राबवणाऱ्यांच्या कृतीमुळे डळमळीत झाला आहे की काय, असे वातावरण तेथे निर्माण झाले आहे. त्यामुळे पुढच्या २५ वर्षांत आपल्या देशातील लोकशाही, संविधानिक व्यवस्था अधिकाधिक सुदृढ होत जाऊन, त्याद्वारे जनतेच्या सुखी, सामूहिक जीवनासाठी अनुकूल वातावरण निर्माण होण्याची आवश्यकता आहे. • •

भारत का रहनें वाला हूं... भारत की बात सुनाता हूं...

अभिनेता मनोज कुमार यांचे शुक्रवारी सकाळी मुंबईतील कोकिलाबेन रुग्णालयात निधन झाले. ते ८७ वर्षांचे होते. ते विशेषतः त्यांच्या देशभक्तिपर चित्रपटांसाठी ओळखले जात. त्यांना भारत कुमार म्हणूनही ओळखले जात असे. उपकार, पूरब-पश्चिम, क्रांती, रोटी-कपडा और मकान हे त्यांचे यशस्वी चित्रपट होते.

मनोज कुमार यांना ७ फिल्मफेअर पुरस्कार मिळाले. पहिला फिल्मफेअर पुरस्कार १९६८ मध्ये 'उपकार' चित्रपटासाठी मिळाला. 'उपकार' ला सर्वोत्कृष्ट चित्रपट, सर्वोत्कृष्ट दिग्दर्शक, सर्वोत्कृष्ट कथा आणि सर्वोत्कृष्ट संवाद असे चार फिल्मफेअर पुरस्कार मिळाले. १९९२ मध्ये त्यांना पद्मश्री पुरस्काराने सन्मानित करण्यात आले. २०१६ मध्ये त्यांना दादासाहेब फाळके पुरस्काराने सन्मानित करण्यात आले.

मनोज कुमार यांचे खरे नाव हरिकृष्ण गोस्वामी होते. त्यांचा जन्म २४ जुलै १९३७ रोजी ब्रिटिश भारतातील अबोटाबाद (आता खैबर पख्तूनख्वा, पाकिस्तान) येथे झाला. २ मे २०११ रोजी अमेरिकेने ओसामा बिन लादेनला जिथे मारले होते तेच अबोटाबाद आहे.

मनोज कुमार १० वर्षांचे असताना १९४७ मध्ये त्यांचे धाकटा भाऊ कुक्कूचा जन्म झाला. त्याची तब्येत बिघडली तेव्हा, २ महिन्यांच्या भावाला आणि आईला रुग्णालयात दाखल करण्यात आले, तेव्हा दंगल सुरू झाली. सर्वत्र गोंधळ उडाला आणि रुग्णालयातील कर्मचारी जीव वाचवण्यासाठी पळू लागले.

सायरन वाजताच, उर्वरित डॉक्टर आणि परिचारिका भूमिगत झाले. अशा परिस्थितीत, योग्य उपचारांअभावी, मनोज कुमारच्या २ महिन्यांच्या भावाचा रुग्णालयात मृत्यू झाला. त्यावेळी आईची प्रकृतीही गंभीर होती. ती वेदनेने ओरडत राहिली, पण कोणत्याही डॉक्टर किंवा नर्सने तिच्यावर उपचार केले नाहीत.

एके दिवशी हे सर्व पाहून मनोज यांना इतका राग आला की त्यांनी काठी उचलली, डॉक्टर आणि परिचारिकांना मारहाण करायला सुरुवात केली. मनोज तेव्हा फक्त १० वर्षांचे होते, पण ते त्यांच्या आईचे दुःख पाहू शकत नव्हते. वडिलांनी त्यांच्यावर ताबा मिळवला आणि कुटुंबाने आपले प्राण वाचवण्यासाठी पाकिस्तान सोडण्याचा निर्णय घेतला.

त्यांचे कुटुंब जंदियाला शेरखान येथून पळून दिल्लीला पोहोचले. येथे त्यांनी निर्वासित छावणीत २ महिने घालवले. वेळ निघून गेला आणि दंगली कमी होऊ लागल्या. कसे तरी संपूर्ण कुटुंब दिल्लीत स्थायिक झाले, जिथे मनोज शिक्षण घेऊ शकले. शाळेनंतर, त्यांनी कॉलेजमधून पदवी पूर्ण केली आणि नोकरी शोधू लागले.

एके दिवशी मनोज कुमार कामाच्या शोधात फिल्म स्टुडिओमध्ये फिरत असताना त्यांना एक माणूस दिसला. मनोज यांनी सांगितले की ते काम शोधत आहेत, म्हणून तो माणूस त्यांना सोबत घेऊन गेला. त्यांना चित्रपटाच्या चित्रीकरणात वापरले जाणारे लाइट्स आणि इतर उपकरणे वाहून नेण्याचे काम मिळाले. हळूहळू, मनोज यांच्या कामावर खूश झाल्यामुळे त्यांना चित्रपटांमध्ये सहाय्यक म्हणून काम मिळू लागले. मोठे कलाकार त्यांचे शूटिंग सुरू होण्याच्या काही मिनिटे आधी चित्रपटाच्या सेटवर पोहोचायचे. अशा परिस्थितीत, मनोज कुमार यांना सेटवर नायकाच्या जागी उभे करून नायकावर पडणारा प्रकाश तपासायला लावण्यात आले.

एके दिवशी जेव्हा मनोज कुमार लाइट टेस्टिंगसाठी नायकाच्या जागी उभे राहिले. कॅमेऱ्यावर प्रकाश पडताच त्यांचा चेहरा इतका आकर्षक दिसत होता की एका दिग्दर्शकाने त्यांना १९५७च्या फॅशन चित्रपटात एक छोटीशी भूमिका दिली. भूमिका छोटी होती, पण मनोज यांनी काही मिनिटांच्या अभिनयातच आपली छाप सोडली.

त्या भूमिकेमुळे मनोज कुमार यांना कांच की गुडिया (1960) या चित्रपटात मुख्य भूमिका देण्यात आली. पहिला यशस्वी चित्रपट दिल्यानंतर मनोज यांनी रश्मी रुमाल, चांद, बनारसी ठग, गृहस्ती, अपने हुए पराये, वो कौन थी यांसारखे अनेक बॅक टू बॅक हिट चित्रपट दिले.

मनोज कुमार लहानपणापासूनच दिलीप कुमार यांचे खूप मोठे चाहते होते. मनोज कुमार यांना दिलीप साहेबांचा 'शबनम' (१९४९) हा चित्रपट इतका आवडला की त्यांनी तो अनेक वेळा पाहिला. चित्रपटात दिलीप कुमार यांचे नाव मनोज होते. जेव्हा मनोज कुमार चित्रपटांमध्ये आले तेव्हा त्यांनी दिलीप कुमार यांच्या नावावरून त्यांचे नाव मनोज कुमार असे ठेवले.

लाल बहादूर शास्त्री यांच्या सांगण्यावरून उपकार बनवला

१९६५ मध्ये, मनोज कुमार यांनी 'शहीद' या देशभक्तिपर चित्रपटात स्वातंत्र्यसैनिक शहीद भगतसिंग यांच्या भूमिकेत काम केले. हा चित्रपट खूप गाजला आणि त्यातील 'ए वतन, ए वतन हमको तेरी कसम', 'सरफरोशी की तमन्ना' आणि 'मेरा रंग दे बसंती चोला' या गाण्यांना चांगलीच पसंती मिळाली.

लालबहादूर शास्त्रींना हा चित्रपट खूप आवडला. शास्त्रीजींनी जय जवान, जय किसानचा नारा दिला. शास्त्रीजींनी मनोज यांना या घोषणेवर चित्रपट बनवण्याचा सल्ला दिला. त्यानंतर मनोज यांनी 'उपकार' (१९६७) हा चित्रपट बनवण्यास सुरुवात केली, जरी त्यांना चित्रपट लेखन किंवा दिग्दर्शनाचा कोणताही अनुभव नव्हता.

एके दिवशी मनोज कुमार यांनी मुंबईहून दिल्लीला जाणाऱ्या राजधानी ट्रेनचे तिकीट काढले आणि ट्रेनमध्ये चढले. त्यांनी अर्धा चित्रपट ट्रेनमध्ये बसून लिहिला आणि उरलेला अर्धा परतताना लिहिला. या चित्रपटाद्वारे त्यांनी दिग्दर्शक म्हणून त्यांच्या कारकिर्दीची दुसरी इनिंग सुरू केली. नंतर त्यांनी पूरब और पश्चिम, रोटी कपडा और मकान यांसारखे देशभक्तिपर अनेक चित्रपट केले.

उपकार हा १९६७ चा सर्वात मोठा चित्रपट होता. मेरे देश की धरती सोना उगले या चित्रपटातील गाणे अजूनही सर्वोत्तम देशभक्तिपर गाण्यांमध्ये गणले जाते. चित्रपटात मनोज कुमार यांचे नाव भारत होते. चित्रपटातील गाण्याची लोकप्रियता पाहून माध्यमांनी मनोज कुमार यांना भारत म्हणायला सुरुवात केली आणि नंतर ते भारत कुमार म्हणून ओळखले जाऊ लागले. मनोज कुमार यांनी दिलीप कुमार यांना दिग्दर्शित केलेला त्यांचा पहिला चित्रपट क्रांती (१९८१) होता.

लाल बहादूर शास्त्री यांच्या विनंतीवरून उपकार बनवण्यात आला होता, पण ते पाहू शकले नाहीत. १९६६ मध्ये, शास्त्रीजींनी ताश्कंद (उझबेकिस्तान) ला भेट दिली. परतल्यानंतर त्यांनी उपकार हा चित्रपट पाहिला असता, परंतु ताश्कंदमध्ये झालेल्या भारत-पाकिस्तान युद्धात शांतता करारावर स्वाक्षरी केल्यानंतर दुसऱ्या दिवशी ११ जानेवारी १९६६ रोजी त्यांचे निधन झाले. त्यांच्या मृत्यूच्या एक वर्षानंतर, ११ ऑगस्ट १९६७ रोजी हा चित्रपट प्रदर्शित झाला. मनोज कुमार यांना आयुष्यभर शास्त्रीजींना चित्रपट दाखवता आला नाही याबद्दल खेद राहिला.

मनोज कुमार यांनी त्यांच्या उत्कृष्ट अभिनय आणि चित्रपटांद्वारे तसेच भारतीय संस्कृती आणि राष्ट्रवादाद्वारे लोकांच्या मनावर राज्य केले आहे. यामुळेच या अभिनेत्याला जगभरात भरत कुमार म्हणूनही ओळखलं जातं. मनोज कुमार यांनी चाहत्यांचं नेहमीच मनोरंजन केलं आहे. तसंच आपल्या कुटुंबासाठीही खूप काही केलं आहे. चित्रपटांमध्ये चांगली कमाई करण्यासोबतच मनोज कुमार यांनी अनेक प्रॉपर्टीजमध्येही गुंतवणूक केली होती

मनोज कुमार यांनी त्यांच्या मेहनतीने कमावलेली त्यांची मालमत्ता किती आहे आणि त्यांनी आपल्या कुटुंबासाठी नक्की किती मालमत्ता मागे सोडली आहे? याबद्दल उत्सुकता असणे स्वाभाविक आहे. मनोज कुमार यांच्या एकूण संपत्तीबद्दल बोलायचे झाले तर, त्यांनी २० मिलियन डॉलर्सची संपत्ती आहे. ही सर्व संपत्ती ते आपल्या कुटुंबासाठी मागे सोडून गेले आहेत. चित्रपटांमध्ये चांगली कमाई करण्यासोबतच मनोज कुमार यांनी वेगवेगळ्या प्रॉपर्टीजमध्येही गुंतवणूक केली होती. त्यांच्या कुटुंबात त्यांची पत्नी आणि दोन मुले कुणाल गोस्वामी आणि विशाल गोस्वामी हे आहेत. मनोज कुमार यांचे दोन्ही मुलगे विवाहित आहेत आणि त्यांना मुलेही आहेत.

मनोज कुमार यांनी त्यांच्या कारकिर्दीत अनेक उत्तम चित्रपट केले, जे आजपर्यंत लोकांना आवडतात. चित्रपटांमध्ये अभिनयासोबतच, अभिनेत्याने अनेक चित्रपटांचे दिग्दर्शनही केले आणि त्यात त्यांना खूप यशही मिळाले. मनोज कुमार यांना उपकार, पूरब और पश्चिम, कर्मयुद्ध यांसारख्या चित्रपटांसाठी पद्मश्री आणि दादासाहेब फाळके यांसारखे अनेक पुरस्कारही मिळाले आहेत.

'अंदाज अपना अपना' पुन्हा प्रदर्शित होणार

बॉलिवूडचा सुपरहिट कॉमेडी चित्रपट 'अंदाज अपना अपना' पुन्हा मोठ्या पडद्यावर येणार आहे. निर्मात्यांनी त्याचे पुन्हा प्रदर्शन करण्याची घोषणा केली आहे.

या चित्रपटात सलमान खान आणि आमिर खान यांच्या जोडीने प्रेक्षकांना खूप हसवले. १९९४ मध्ये प्रदर्शित झालेल्या या चित्रपटाने सुरुवातीला चांगली कामगिरी केली नाही परंतु नंतर तो एक क्लासिक कॉमेडी म्हणून ओळखला जाऊ लागला.

'अंदाज अपना अपना' हा चित्रपट २५ एप्रिल २०२५ रोजी पुन्हा एकदा चित्रपटगृहात प्रदर्शित होणार आहे. याची घोषणा करताना निर्मात्यांनी सोशल मीडियावर लिहिले, 'पुन्हा एकदा वेडेपणा जगण्यासाठी सज्ज व्हा.' 'अंदाज अपना अपना' २५ एप्रिल २०२५ रोजी थिएटरमध्ये परतत आहे. हा क्लासिक चित्रपट पुन्हा मोठ्या पडद्यावर पाहण्याची संधी मिळेल. ते 4 K आणि डॉल्बी 5.1 मध्ये पुनर्संचयित आणि रीमास्टर केले गेले आहे. ट्रेलर लवकरच येईल.

राजकुमार संतोषी दिग्दर्शित या चित्रपटात सलमान खान (अमर) आणि आमिर खान (प्रेम) यांच्यातील उत्कृष्ट कॉमिक टायमिंग दाखवण्यात आले आहे. या चित्रपटात करिश्मा कपूर, रवीना टंडन, परेश रावल आणि शक्ती कपूर (क्राइम मास्टर गोगो) यांनीही दमदार अभिनय केला होता. लोकांना अजूनही चित्रपटातील संवाद आठवतात, जसे की - 'क्राइम मास्टर गोगो, आंखें निकाल कर गोटियां खेलता हूं।'

'अंदाज अपना अपना' नंतर सलमान आणि आमिरने इतर कोणत्याही चित्रपटात एकत्र काम केले नाही. तथापि, ते अलीकडेच 'बिग बॉस १८' च्या अंतिम फेरीत एकत्र दिसले. याशिवाय, आमिरने सलमानच्या आगामी 'सिकंदर' चित्रपटाच्या प्रमोशनमध्येही भाग घेतला.

परवीन बाबीच्या मृत्यूचं खरं कारण काय?

बॉलिवूडच्या दिग्गज अभिनेत्री परवीन बाबी यांच्या निधनानंतर सर्वत्र खळबळ माजली. परवीन बाबी यांचा मृतदेह त्यांच्या राहत्या घरी संशयास्पद अवस्थेत आढळला होता. जेव्हा सोसायटीच्या सुरक्षा रक्षकानं त्यांच्या घराबाहेर दोन दिवसांपूर्वीचे दूध आणि पेपर पाहिले तेव्हा पोलिसांना याची माहिती दिली. त्यानंतर परवीन बाबी यांचं निधन झाल्याची बातमी मिळाली. परवीनच्या मृत्यूची बातमी सर्वांसाठी अत्यंत धक्कादायक होती.

आणखी आश्चर्याची गोष्ट म्हणजे मृत्यूनंतर तीन दिवसांनी अभिनेत्रीचा मृतदेह खोलीतून बाहेर काढण्यात आला. कूपर हॉस्पिटलच्या रिपोर्टमध्ये अभिनेत्रीच्या मृत्यूचे कारण अनेक अवयव निकामी झाल्याचे म्हटलं होतं. सतत मद्यपान, सिगरेट आणि वाईट सवयींमुळे त्यांचं मानसिक संतुलन ढासळ्लं. सिजोफ्रेनिया या गंभीर आजाराने परवीन बाबी यांना गाठलं. सिजोफ्रेनिया या आजारासोबतच परवीन यांना मधुमेहचा देखील त्रास सुरु झाला. अखेर आजारपणामुळे महेश भट्ट यांनी परवीन यांची साथ सोडली आणि शेवटच्या क्षणापर्यंत परवीन बाबी एकट्या राहिल्या. परवीन बाबी यांचं निधन देखील अत्यंत हृदयद्रावक झालं. अनेक अभिनेत्यांसोबत त्यांच्या नावाची चर्चा झाली. पण कोणत्याच अभिनेत्यासोबत त्यांचं नातं लग्नापर्यंत पोहोचलं नाही. डॅनी डँझोपा, कबीर बेदी, नंतर परवीन बाबी यांचं नाव प्रसिद्ध दिग्दर्शक महेश भट्ट यांच्यासोबत जोडलं जावू लागलं.

■ ■

बक्कळ कमाई

हिंदी सिनेमा विश्वातील दिग्गज अभिनेते मनोज कुमार यांनी एकापेक्षा एक सिनेमे बॉलिवूडला देत चाहत्यांचं मनोरंजन केलं. मनोज कुमार यांच्या काही सिनेमांनी बॉक्स ऑफिसवर बक्कळ कमाई केली. अभिनेते मनोज कुमार स्टारर 'दस नंबरी' सिनेमा १९७६ मध्ये प्रदर्शित झाला होता. सिनेमात परवीन बॉबी यांनी मुख्य भूमिका साकारली होती. सिनेमा ३.१ कोटी रुपयांच्या बजेटमध्ये तयार झाला होता. तर सिनेमाने भारतात १० कोटी तर जगभरात १६ कोटींची कमाई केली. १९७४ प्रदर्शित झालेल्या मनोज कुमार यांच्या 'रोटी कपडा मकान' सिनेमाने देखील बॉक्स ऑफिसवर बक्कळ कमाई केली. 'पूरब और पश्चिम' सिनेमाने देखील चाहत्यांचं भरभरुन मनोरंजन केलं. सिनेमाने ४ कोटी ५० लाख रुपयांची कमाई केली.

१९६७ साली प्रदर्शित झालेल्या 'उपकार' सिनेमाने देखील चाहत्यांचं मनोरंजन केलं. सिनेमात आशा पारेख, प्रेम चोप्रा यांनी मुख्य भूमिका साकारली.

सिनेमात मनोज कुमार यांच्यासोबत अभिनेत्री हेमा मालिनी आणि दिवंगत अभिनेते अमरीश पुरी यांनी देखील मुख्य भूमिका साकारली होती. सिनेमाने भारतात १४.७१ कोटींची कमाई केली होती.

'क्रांती' सिनेमाने देखील चाहत्यांचं भरभरुन मनोरंजन केलं. सिनेमा १९८१ मध्ये प्रदर्शित झाला होता. सिनेमात मनोज कुमार यांच्यासोबत दिलीप कुमार, शशी कपूर, शत्रुघ्न सिन्हा, हेमा मालिनी आणि

■ ■

नव्या लूकमुळे ट्रोल झाली मौनी रॉय

टीव्ही आणि बॉलिवूड अभिनेत्री मौनी रॉय लवकरच संजय दत्तसोबत 'भूतनी' चित्रपटात दिसणार आहे. अभिनेत्रीने अलीकडेच एका कार्यक्रमाला हजेरी लावली. या कार्यक्रमाचा व्हिडिओ सोशल मीडियावर व्हायरल होत आहे. त्यानंतर युजर्स अभिनेत्रीला प्रचंड ट्रोल करत आहेत. यामध्ये मौनीचा लूक बराच बदललेला दिसतो. युजर्सचे म्हणणे आहे की, अभिनेत्रीने तिच्या ओठांची सर्जरी केली आहे. मौनी रॉय तिच्या नवीन लूकमुळे ट्रोल झाली

या कार्यक्रमात मौनी रॉय काळ्या रंगाच्या ड्रेसमध्ये दिसली. यावेळी अभिनेत्रीसोबत सोनम बाजवा आणि दिशा पटानी देखील दिसल्या. या कार्यक्रमात मौनी रॉयचा चेहरा खूपच बदललेला दिसत होता. व्हिडिओमध्ये, अभिनेत्री नवीन हेअरस्टाईलमध्ये दिसत आहे, तिचे ओठदेखील थोडे भरलेले दिसत आहेत. चाहत्यांकडून संमिश्र प्रतिक्रिया मौनी रॉयच्या या लूकवर चाहते संमिश्र प्रतिक्रिया देत आहेत. काही लोकांनी तिच्या लूकचे कौतुक केले. पण काहींनी सांगितले की ती किती वेळा प्लास्टिक सर्जरी करेल. काही युझर्सनी म्हटले आहे की हा बोटॉक्स आणि लिप फिलरचा परिणाम आहे.

एका युझरने म्हटले- ती ओळखताही येत नाही

मौनी रॉयचा व्हिडिओ पाहिल्यानंतर सोशल मीडिया वापरकर्त्यांनी कमेंट करत म्हटले की, 'मौनी आता मौनीसारखी दिसत नाही. तो कोण होता हे ओळखण्यासाठी मला कॅप्शन पहावे लागले. एका वापरकर्त्याने लिहिले, 'त्याने सर्व शस्त्रक्रिया करून ते खराब केले आहे.' तिला ओळखताही येत नाही आणि ती कशी गोंडस दिसू शकते? दुसऱ्या एका युजरने लिहिले, 'सर्जरी शॉपने संपूर्ण चेहरा डिझाइन केला.' जसे मुले काढतात. त्याचप्रमाणे, डॉक्टरांनी काही कलाकृतीदेखील केल्या आहेत.

मौनी रॉयने अक्षय कुमारच्या 'गोल्ड' चित्रपटातून बॉलिवूडमध्ये पदार्पण केले.

मौनी रॉय १८ एप्रिल रोजी प्रदर्शित होणाऱ्या 'द भूतनी' चित्रपटात दिसणार आहे. यात संजय दत्त, सनी सिंग, आसिफ खान आणि पलक तिवारी यांच्या प्रमुख भूमिका आहेत. या चित्रपटाचे दिग्दर्शन सिद्धांत कुमार सचदेव यांनी केले आहे.

याशिवाय मौनी या वर्षी अनेक चित्रपटांमध्ये दिसणार आहे. ही अभिनेत्री 'सलाकार' चित्रपटात दिसणार आहे. हा चित्रपट फारुक कबीर दिग्दर्शित करत आहेत.

■ ■ ■

भारत सरकारशी पंगा घेऊन खटला जिंकणारे एकमेव अभिनेते

भारतीय चित्रपटसृष्टीत अनेक कलाकार आले आणि गेले, परंतु दिग्गज अभिनेते मनोज कुमार यांच्यासारखं दुसरं कोणी नव्हतं. हिंदी सिनेसृष्टीत अनेक हिट चित्रपट करणारे मनोज कुमार त्यांच्या तत्त्वांवर ठाम राहणारे होते. मोठ्या पडद्यावर त्यांनी उत्तमोत्तम भूमिका साकारल्या होत्या.

आपल्या चित्रपटांद्वारे त्यांनी लोकांमध्ये देशभक्तीची भावना जागृत केली. देशभक्तीपर चित्रपट बनवणारे ते पहिले बॉलिवूड अभिनेते बनले.

दिग्गज अभिनेते मनोज कुमार यांच्या धाडसी वृत्तीचे अनेक किस्से आहेत. त्यापैकी एक किस्सा इंदिरा गांधी यांच्यासोबतच्या वादाचा आहे.

मनोज कुमार आणि इंदिरा गांधी यांच्यात आणीबाणीच्या घोषणेनंतर हा वाद झाला होता. यावेळी दोघं एकमेकांसमोर उभे राहिले होते. सुरुवातीला काळात मनोज कुमार आणि तत्कालीन पंतप्रधान इंदिरा गांधी यांच्यात सर्वकाही ठीक होतं. परंतु आणीबाणीची घोषणा होताच दोघांमध्ये बरंच काही बदललं.

मनोज कुमार यांनी खुलेपणाने आणीबाणीचा विरोध केला होता. असं म्हटलं जातं की आणीबाणीला विरोध करणाऱ्या चित्रपट कलाकारांवर इतकी बंदी घालण्यात आली होती की त्यांचे चित्रपट प्रदर्शित होताच त्यांच्यावरही बंदी घालण्यात आली होती.

असंच काहीसं मनोज कुमार यांच्या दस नंबरी या चित्रपटासोबत घडलं होतं. माहिती आणि प्रसारण मंत्रालयाने या चित्रपटावर बंदी घातली होती. त्यानंतर शोर हा चित्रपटसुद्धा अशाच प्रकारच्या घटनेला सामोरं गेल्यानंतर प्रदर्शित झाला होता. शोर या चित्रपटाचे निमार्ते आणि दिग्दर्शक मनोज कुमार होते. हा चित्रपट प्रदर्शित होण्यापूर्वी तो दूरदर्शनवर दाखवण्यात आला होता, ज्यामुळे थिएटरमध्ये त्याची कमाई होऊ शकली नव्हती. यामुळे त्यांचं मोठं नुकसान झालं होतं.

अखेर मनोज कुमार यांच्याकडे कोणताच पर्याय उरला नव्हता. त्यांनी कोर्टात धाव घेण्याचा निर्णय घेतला. अनेक आठवडे त्यांनी कोर्टात पायपीट केली. परंतु याचा फायदा त्यांना झाला आणि कोर्टाने मनोज कुमार यांच्या बाजूने निकाल दिला. भारत सरकारविरोधात खटला जिंकणारे हे एकमेव कलाकार होते.

या खटल्यानंतर माहिती आणि प्रसारण मंत्रालयाने त्यांना ह्यआणीबाणीह्वर चित्रपट बनवण्याची ऑफर दिली. परंतु मनोज कुमार यांनी ही ऑफर नाकारली होती. या चित्रपटाची पटकथा अमृता प्रीतम लिहित होत्या आणि तो एक डॉक्युमेंट्री चित्रपट होता. जेव्हा मनोज कुमार यांना याबद्दल समजलं, तेव्हा त्यांनी अमृता प्रीतम यांना खूप सुनावलं होतं. नंतर हा चित्रपट कधीच बनू शकला नव्हता.

■ ■ ■